

ספר לקט יושר

חלק א"ח

ספר לקט יושר

פסקים, מנהגים ותשובות
מאת רבנו ישראל איסרלין זצ"ל
בעל תרומת הדשן

אשר נלקטו ונכתבו ע"י תלמידו רבי יוסף ב"ר משה זצ"ל

חלק אורח חיים

יוצא לאור ע"פ כתב יד המלקט
בתוספת ציונים, מקורות, הערות, מבוא ונספחים
על ידי
עמיחי כנרתי

עם נספח רחב על שעות חז"ל וזמני היום מאת הרב זלמן מ' קורן

עורך: יואל קטן

מפעל תורת חכמי אשכנז
מכון שלמה אומן שע"י ישיבת שעלבים
מכון ירושלים • תש"ע

יוצא לאור בסיוע משרד התרבות
מינהל התרבות
אגף מכוני מחקר תורניים

©

כל הזכויות שמורות ל'מכון שלמה אומן' ול'מכון ירושלים'
ירושלים עיר העתיקה, רח' גלעד 14, ת.ד. 100
נדפס בישראל, דפוס המכון
מיסודם של השותפים העוסקים במלאכת המתכת
Printed in Israel

צילום ולוחות "פרנק" ירושלים

גבורות לישראל

כָּעֵת יֵאָמַר לְיַעֲקֹב וְלְיִשְׂרָאֵל מַה פָּעַל אֵל (במדבר כג, כג)
הרבה גבורות פעל הקדוש ברוך הוא לישראל (מדרש לקח טוב שם)

כרך זה של ספר 'לקט יושר',
מסידרת ספרי הפסקים והמנהגים של חכמי אשכנז
מוקדש לידידנו היקר בן מגידולי אשכנז

פרופ' ישראל אומן יצ"ו

ממקימי 'מכון שלמה אומן'
ע"ש בנו הקדוש ר' שלמה הי"ד בוגר ישיבת שעלבים

עם הגיעו לגבורות

יהי רצון שימשיך עוד שנים רבות וטובות לקדש את השם ברבים בשילוב
של תורה וחכמה, יראת שמים ותיקון העולם, אהבת העם ואהבת הארץ,
מתוך בריאות, אושר ושמחה,
וירוה רוב נחת ממשפחתו היקרה ומידידיו הרבים לאורך ימים ושנים

מכון שלמה אומן

יו"ר ההנהלה הרב מאיר שלזינגר
והנהלת המכון

ישיבת שעלבים

ראש הישיבה הרב יחזקאל יעקבסון
והנהלת הישיבה

התוכן

9	פתח דבר
11	מבוא
29	תוכן עניינים
א	הקדמת הכותב
ה	הלכות הנהגת הבוקר
י	הלכות ציצית
כא	הלכות תפילין
כז	הלכות תפילה
מד	הלכות ברכת כהנים
נא	הלכות תחנון וסוף התפילה
נו	הלכות קריאת התורה
ס	הלכות בית הכנסת
סה	הלכות נטילת ידים, סעודה, וברכות הנהנין והשבח
צ	הלכות סוף היום
צח	הלכות ערב שבת וליל שבת
קי	הלכות יום השבת
קכא	הלכות מוצאי שבת
קכא	הלכות מלאכות שבת
קכד	הלכות עירובין
קמז	הלכות ראש חודש וקידוש לבנה
קנג	הלכות חמץ ומצה
קפה	הלכות ליל הסדר
קצג	סדר רבינו
ריד	המשך הלכות פסח
ריז	הלכות ספירת העומר וימי הספירה
רכג	הלכות יום טוב וחג שבועות
רלז	הלכות חול המועד
רמב	הלכות בין המצרים ותשעה באב
רנז	הלכות תעניות
רסו	הלכות ימי הסליחות
רעז	הלכות ראש השנה
שב	הלכות יום הכיפורים
שכ	הלכות סוכה
שכז	הלכות ארבעת המינים
שלז	הלכות חנוכה
שמז	הלכות פורים
שסג	נספחים
שסח	נספח על השעות הנזכרות בדברי חז"ל

<u>שמואל מאה</u>	<u>אייזיק קאהן</u>	<u>אברהם שטיינ</u>
חבר של חבר	ואשר השגיח שני	ושגוי שטר
ברית האלה	בשר ישי	חידל בטוב
היינו קטנת האחושה סבתן זכרונם		

היינו לאן יכדו עליה גשוי אצל אם יכדו עליה גשוי בשעת הכירה
 כשוק זום יש ונקר בעלה שיכלו הגנים לדוב והם אד הם אופני ליה
 והם למספח הג' בתי גטני ועיין באידיש בן דרש בשנת ר"ק יזבל בשנת
 ר"מ פיה חודר וזו הוא השבת האידית חידושי האתים אשר וישיים חזנים
 עליהן אין להושת להם היינו לכא דיוא מעלה לתת וכל כיון שעפ"ז נהג העם
 בנאסר לתת העת הויטי זוסור לקנות היינו שידע שהגשויים אצלם
 עליהן

שהם שחורים

צריכה להקרה גשויי שיענין : ונ' והגן בודיעה זו לקד ולברר החיטין וליהר
 ספ' הוא וערי לברר הן החיטי קטעבי וליכולת שיעל כיהם ריכס וכו' בל
 לדיחי גוף יזמר הן החיטי אבל אין אחר כגון ראשון בלוי אינו עריך לבד
 כולק ר' אום יש במקום אחר ד' זונה ע"י לבד אובל אום יש באתר אחר או ב
 אחר ע"י לבד כולם עמ' היינו לעמה ע"י לבד בולם הן החיטין בליאם
 נעמם ברייה וארס אחר יכל לברר ויזהר חיטין שקורי השפן כבאוטטע נב
 שעת ואם יש בחיטי הרבה שעתן זוסור לקח האותן החיטי למספ

כתבספר
 ופועלן הק
 משוא הן הארס

בשעת חידושי יודא אונכר ע"י שכתב חמה שגו ויכאן ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר'
 וויסרין ר'
 היטיב וברדין אומר נעני בעל ג' ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר' R'
 דקום בקיח חתמב ספ' וזקיי ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר' ר' R'
 הספח ודלא כסוף שאר שחורי ועער ואעפ"י ע"י לבד שלח ישיעו ככ דרבה ע'
 טאי ס' לבקום בריר הוכחת שאר חפיון לנעלם ואכ' נעבטל בהר' בלע' הטיח

כתבספר

לחוק איוסדרת ואסר למחן בריחם חיטין למספ אס' ישיגול בליחם שטון חגין
 חוקי שברות רעפר הקוח ידה לזה האידל זום חחיה ומפיק טון סדין כן
 זלגל לבגל רין בשעת הדחק והוכי אס' ישיגול בריחם שולותתן כוסענין
 ש"י בלא שטוף גול און קפריה בזה

ולא רעה שויסמפ חקיה שמתן למספ קודם מספ ואר' דיר קרש' היא
 ואר' וזלגן לשנה אחרת יאז' חשו דכל חילת ולא קיימין עליה דאיעטל כן
 ויצאית באר' ע"ז בפי' ע' ויעזרין דיוא' על לא כנאדי גייריא
 באערכא אחרת טעם ע"י חר' סכ' רחמי שתאכזו

צילום כתה"י: מתוך הלכות חמץ ומצה, להלן עמ' קנד-קנה

פתח דבר

בתודה ובברכה לנורא תהילה, שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה, יום בו זוכים אנו להעלות על שלחן מלכים את הספר "לקט יושר", פסקיו והנהגותיו של רבינו הגדול עמוד ההוראה רבי ישראל איסרלין זצ"ל, בעל "תרומת הדשן", אשר נכתב על ידי תלמידו רבי יוסף ב"ר משה זצ"ל, הרואה אור בהוצאה מחודשת ומתוקנת ע"פ כתיב"י המקורי של החיבור, בתוספת ציונים הערות והוספות רבות, במסגרת "מפעל תורת חכמי אשכנז" שע"י "מכון ירושלים".

"מעיד אני עלי שמים וארץ כי דברי בעל תרומת הדשן היו נחשבין בעיני מורי הרב הגדול כמהר"י טאיטצק זצ"ל כדברי הרא"ש ז"ל... (שו"ת מהרשד"ם חאהע"ז סי' קנה). "ומדבריו אל תסור כי היה גדול ומופלג בימיו" (ים של שלמה גיטין פ"ד, סי' כד). מגדולי הפוסקים ועמודי ההלכה שבכל הדורות היה רבינו בעל "תרומת הדשן", תשובותיו, פסקיו ומנהגיו המה מהאדנים עליהם הושתתו השלחן ערוך לרבינו יוסף קארו והמפה הפרושה עליו בידי רבי משה איסרליש.

"לקט יושר", חיבור זה אשר נאסף ונלקט ביושר ובנאמנות, על ידי אחד מגדולי תלמידיו, מכיל מתורתו ומשמועותיו של רבינו, מתורתו שבכתב ומתורתו שבעל פה, מהנהגותיו ומפסקיו, אותם ראה ושמע תלמיד רבינו, ועליהם אף סמך רבינו את ידיו.

חיבור זה הינו חוליה מרכזית בשרשרת הזהב, סדרת ספרי ההלכה והמנהג של גדולי חכמי אשכנז, תורתם ומורשתם של המהרי"ל בני דורו ובית מדרשו, אשר ראו אור במסגרת "מפעל תורת חכמי אשכנז". שרשרת מפוארת זו, העלתה מתהום הנשיה והחזירה עטרה ליושנה, בהסירה את המסווה מעל תקופת הזוהר של חכמי אשכנז, עליה המליץ הריב"ש (סי' שעו) "כי מצרפת תצא תורה ודבר ה' מאשכנז".

נזר התפארה והתהילה לעושי המלאכה, ובראשם הרב עמיחי כנרתי שליט"א, אשר במשך שנים רבות נתן את ליבו ונפשו על המלאכה, העמיק חקר בדברי רבינו, והציב ציונים ומקורות לדבריו, בתוספת הערות ומקבילות. עימו יעמוד על הברכה ידידי הדגול ומאוד נעלה הרב יואל קטן שליט"א, ראש מערכת "מכון שלמה אומן" שע"י "ישיבת שעלבים", אשר ליווה את כל מלאכת העריכה מראשיתה ועד תומה, והשכילו יחדיו להוציא מתחת ידם יצירה הדורה וכלילת מעלות.

ברכה ויקר למו"ר הגאון רבי ברוך שמואל הכהן דויטש שליט"א, אשר בעינו הבוחנת ובדעתו הרחבה עבר וביקר את המלאכה, והיה לנו לעיניים. להרב זלמן מנחם קורן שליט"א, אשר צירף לספרנו נספח רחב ומקיף בענין השעות הנזכרות בדברי חז"ל וזמני היום בהלכה. להרב מרדכי קוביטשעק שליט"א מנהל הדפוס שע"י המכון, הרב משה ליפשיץ מגיה הספר, ולכל העוזרים והמסייעים במלאכה. לכולם יאתה התודה והברכה, על עבודתם הטובה והמסורה.

יהי נועם ה' עלינו ומעשה ידינו יכוננו להגדיל תורה ולהאדירה.

משה בוקסבוים

מנהל המכון

ועין כפי כבודו בהנהיגתו את ישראל וכל המעשים אשר עשה להם
אדכרם ואז הטושים וכן הידועים אשר עשה להם וכל המעשים אשר עשה להם
לקיון בעב. מרטי בפני הסוכה קחון טושים זכר וענת הוה קל רות
אזיעטן דיקר הדאון ויהדרי וילא דעל זכורע טשועט קחון טרע
דיקס ולא וי הטושים
טוען בידרכי אדור אכט און בטושים עפל איש בהנהגתו היאטון
כתבת דה וי טועט טרע ויהדרי וילא דעל זכר טאי איפטר ככ לאכול כדית
וירעליך

פ' חזק וכן ראיתי אצל

ורט טועה ליתן לקוסת ריווח וכל המעלות הנזכרים בטושים
אבל אוסיס שקול זינת ידועל ונהיתן בחוסת וזיאי לטנות העדה
ודכורע טשועט מארי זאשה זל הגותן וודסוס כחוסת בעלי ער
נתן תפוסק ואד דים וזל או עבע כחן טיט אסתה האון סכר לעשות
עב זכר לטיט אבל לעשות או עבע טיוט אסתה זה לאו מעט
כספרים

ודכורע טהיה כדך חצה על זוסקוון בוטפ קטנה טהיה נאה ועשה
תחת הסיכטון

כערתוהא לחה היה ודניה הקעבה וזעח ויך קורם טסיים הא לחה
ולא היה ויכוסה כל הקעבה כרי טיריזה הגוסוכן למבנה מענה עליהם

ודל השוכ טא אהרל וטותחיל הא לחה ודניה הקעבה וזק אומד זיע
כידועט בדנהסב אסלקוון הטוחן ונהי עכאטי למכרים היין כדכריטאך
שעשן עליו דכריס ולכר מהא ויזל קצת בשעת ההנהגה הא לחה
היא והיה כחן דיתיה כדאן טכחז כפריסת חמה כטבת טעם טלון
יהאז המע כוטת זוך כטנו טלן היין כלפיכך נכון לנפוחה גשוק
הדוא טעבאן טלנה עט כן וינהג עב כרעט געאזי

יחזק

צילום כתה"י: מתוך הלכות ליל הסדר, להלן עמ' קפה-קפו

מבוא

	דברי פתיחה
	תולדות רבנו מהרא"י בעל 'תרומת הדשן'
14	זרכו של רבנו בהנהגותיו ובלימודו
17	דברי גדולי ישראל אודות מהרא"י
18	רבי יוסף ב"ר משה בעל 'לקט יושר'
19	כתיבת הספר
22	דברים שנכללו בספר
24	גילוי ספר לקט יושר והדפסתו הראשונה
25	מהדורתנו
27	דברי סיום ותודה

דברי פתיחה

בהגהותיו החשובות על ספר 'שערי דורא' ועוד²; אך חשיבות רבה יש לספר 'לקט יושר' שנדפס לראשונה לפני כמאה שנים, ויוצא עתה לאור בעז"ה במהדורה שלמה ומתוקנת על פי כתב יד המלקט והכותב עצמו, ר' יוסף יוזל ב"ר משה זצ"ל.

תולדות רבנו מהרא"י בעל 'תרומת הדשן'

רבנו ישראל איסרלין³ ב"ר פתחיה

בשבח והודאה להשי"ת הננו עומדים בפתח המבוא לספר לקט יושר¹, הכולל את פסקיו ומנהגיו של רבנו ישראל איסרלין זצ"ל בעל תרומת הדשן, חד מקמאי (השנה תמלאנה חמש מאות וחמישים שנה לפטירתו), מלוקטים וכתובים בידי תלמידו המובהק. כל בית ישראל הולכים כבר דורות רבים לאור תורת מהרא"י בספרו תרומת הדשן וביפסקים וכתבים,

וכתבים' (=פ"כ) שערך אותו אחד מתלמידי מהרא"י (מהדורה מתוקנת ומוערת, שבה גם נוספו תשובות של מהרא"י מתוך מקורות שונים [רובן מ'לקט יושר'], הו"ל ר"ש אביטן בירושלים תשנ"א), וכן נדפס שם באותה שנה (ונציה רע"ט) ספרו באורים על פירוש רש"י עה"ת. כמו כן נדפס ספר ל"ו שערים על איסור והיתר למהרא"י (ירושלים ת"ש). וע"ע בספר 'שרי האלף' בערכו, ובתוספות שבסוף הספר. 3 איסרלין (או איסרליין או איסרלן) אינו שם משפחה, אלא כינוי לוועזי לשם 'ישראל' (ישראל-איסר-איסרל-איסרלין; הסיומות האלו היא צורת הקטנה שנוספה כסיומת חיבה לשמות פרטיים של גברים ונשים, וגם לשמות פרטיים שהפכו לשמות

1 הדברים נלקטו מהמבוא לדפוי"ר חיו"ד מאת רבי יעקב פריימן מהדיר דפוי"ר של לקט יושר, מהספר 'יחמי אשכנז בשלהי ימי הביניים' לידידיה דינרי ומהמקורות שהביא שם, מהספר 'בנתיבי אשכנז' לשלמה איידלברג עמ' 78 ואילך, מ'אוצר הגדולים – אלופי יעקב' לר' נפתלי יעקב הכהן ערך תרכט וערך תתתט ועוד, ומהמבואות לספרי המנהגים של גדולי אשכנז שיצאו לאור במסגרת 'מכון ירושלים' (ראה עליהם להלן; בכוננתנו להשלים את הדברים במבוא לחלק י"ד שיצא לאור בקרוב בעז"ה, להוסיף מפתח מפורט לשני הכרכים ועוד). 2 ספר תרומת הדשן, שני"ד תשובות שכתב מהרא"י, נדפס לראשונה בוונציה רע"ט, עם הספר 'פסקים

תלמידי החכמים של הדור הקודם הצליחו להקים דור חדש של למדנים ובני תורה. אחד מהם היה רבנו ישראל איסרלין. רבנו מהרא"י נולד סביב לשנת ק"נ, כנראה בעיר רגנשבורג שבאוסטריה, עיר קברות אבותיו (חיו"ד עמ' 24), למשפחה מיוחסת שמוצאה בעיר קרמז. אביו ר' פתחיה היה נכדו של רבי ישראל מקרמז בעל הגהות אשר"י על פסקי הרא"ש, ורבנו נקרא כנראה על שמו. דודו היה רבי אהרן בלומלין (פלומיל, פלומלין), שישב תחילה גם הוא בקרמז, ומשנת ק"פ בערך, אחרי פטירת ר' יעקב מאיגר רבה של וינה, הוזמן לשמש כרב וראש ישיבה בווינה (להלן עמ' רלט). רבי אהרן נחשב אחד מגדולי אותו דור, והיה רבו המובהק של מהרא"י בצעירותו⁷. אחד מרבנותיו של מהרא"י היה רבי נתן מאיגר, אצלו למד רבנו תורה כנראה בעיר איגר⁸ הסמוכה לפראג סביב שנת ק"פ, והוא גם סמכו מאוחר יותר. עוד מרבנותיו היו רבי הלל מארפורט ורבי יעקב יעקל מאיגרא. מהרא"י היה גם קרוב משפחתו של רבנו שלום ב"ר יצחק מווינר-נוישטט⁹. הוא גם

זצ"ל, הנודע גם כמהרא"י⁴, היה מגדולי רבני אוסטריה לקראת סוף תקופת הראשונים; בימיו היו גדולי הרבנים רבנו יעקב ווייל (מהרי"ו) בגרמניה, מהרי"ק ומהר"ם מינץ באיטליה, ובצפון אפריקה הרשב"ץ ורבנו הרשב"ש. תלמידיו כינוהו 'ריש גלותא'⁵. בדורות שלפניו נגזרו גזירות קשות על יהודי גרמניה וסביבותיה בעקבות עלילות חילול 'לחם הקודש' והטענות על הרעלת בארות המים ע"י היהודים בימי 'המגפה השחורה' ועוד. נערכו פרעות ביהודים, קהילות רבות נחרבו, אלפי יהודים נטבחו, רבים מתלמידי הישיבות ורבניהם נהרגו ואחרים נפוצו על פני הארץ⁶. אך היו קהילות בגרמניה-אוסטריה שהצליחו לשרוד, בעיקר בעזרת נסיכים ואצילים ששמרו על יהודיהם כדי שיוכלו להמשיך להפיק מהם תועלת. עוד לפני דורו של רבנו החלה התאוששות בקהילות היהודיות באזור – יהודים רבים התיישבו בעיקר בערי דרום גרמניה ומערבה ובחלקים שונים של אוסטריה, קמו קהילות חדשות וישיבות חדשות, ושרידי

דמר הלכה למשה מסיני, והורניני...
6 פרעות אלו (בעיקר סביב השנים ק"ח-ק"ט) כונו כ'הגזירות' סתם בפי חכמי הדור שאחריהם (שו"ת מהרי"ל סי' סו, שו"ת מהרי"ו ווייל סי' קמו, ועוד).
7 מתורתו של ר' אהרן בלומלין לא נותר כמעט דבר בכתב, ורוב הידוע עליו הוא מכתבי אחיינו ותלמידו מהרא"י.

8 היא צ'יב (Cheb) שבצ'כיה.
9 כונה מהרי"ש; ר' שלום מווינה או מנוישטט; וכן השר (להלן עמ' קנח ועוד). נוישטט (או נאושטט) פירושו בגרמנית "עיר חדשה"; העיר וינר-נוישטט (= "העיר הווינאית החדשה"; זה שמה גם כיום) נוסדה כמאתיים שנה לפני זמנו של רבנו במרחק של יותר מארבעים ק"מ מדרום לעיר הבירה וינה (ועי' בנספח להלן עמ' תז בהע' 63).

משפחה. ואכמ"ל; 'ישראל איסרלין' דומה אם כן ליצחק אייזיק' או 'שלמה זלמן' או 'יוסף יוזלין'.

4 = מורנו הרב רבי איסרלין, ולפעמים מהרי"א – מה"ר ישראל איסרלין. בין הקדמונים יש שכינו אותו מהרי" מרפורק (ובר"ת מהרי"ם) ע"ש מקום רבנותו הראשון – העיר מרבורג, ויש שכינוהו מהרי" נוישטט ע"ש מקום רבנותו האחרון (ובר"ת מהרי"ו), ראה להלן, ויש מקומות בהם כונה מהרי"ש – מורנו הרב ר' ישראל (כך למשל בספר איסור והיתר לרבנו יונה אשכנזי).

5 ראה להלן עמ' א בשיר הפתיחה. וכך כותב לו תלמידו ר' משה מינץ ממגענץ (להלן עמ' מז): "יחי אדוני לעד, וקסולך לא ימעד, לריש גלותא נר ישראל נשיא הנשיאים מו"ר מה"ר ישראל יצ"ו... הנה אדוני מורה צדק, באתי למתבע אולפנא מפומא

והאווירה בעיר הזו היתה רגועה ושלוה יחסית. מהרא"י הקים ישיבה במרבורג, והרבה מתלמידיו שם היו לגדולי הרבנים בדור שאחריו. כנראה שבשנת ר"ה עבר מהרא"י לווינר-נוישטט ומונה כרב העיר, וגם בה הקים ישיבה; בנוישטט התגורר עד פטירתו בשנת ר"כ¹⁴. זו היתה קהילה חשובה, וגם בה חיו היהודים בשלוה. חיו בה גם תלמידי חכמים, ביניהם רבי מיישטרליין נכדו של מהר"ש, שהיה תלמיד מהר"ל וגדול בתורה. יהודים רבים התפרנסו מהלוואות כספים בריבית לגויים, ועל כך כתב מהרא"י בשם מהר"ש מנוישטט (להלן עמ' רסט): 'מה שהתורה מקוימת באשכנו יותר מבשאר ארצות, אתי מכח שלוקחים ריבית מן הגוים ואינם צריכים לעשות מלאכה, ומכח זה יש להם פנאי ללמוד תורה, ומי שאינו לומד מסייע ללומדי תורה מן הרווח. ואמר, מה שעתה הגוים עומדים על

שלח שאלות למהר"ל, שאף שלא היה אחד מרבנותיו המובהקים¹⁰ – היה אחד המיוחדים בגדולי דורו.

אמו של מהרא"י¹¹ נהרגה על קידוש השם בטי' ניסן קפ"א, עם רבי אהרן הנ"ל שהיה אז רבה של וינה ועם עוד יהודים רבים אחרים, בסיומה של 'גזירת וינה' שהתחוללה בשנים ק"פ-קפ"א; עקב עלילת דם¹² נאסרו כל גדולי קהל וינה בחודש סיון שנת ק"פ ועונו בכלא קשות כדי שידו ב'פשעיהם' וכדי שישתמדו, ואח"כ נשרפו על קידוש השם ארבע מאות מהם. באותה גזירה נאנס לשמד בנו הקטן של רבי אהרן, בן דודו של רבנו, והוא לא חזר ליהדותו גם לאחר שהתבגר (שו"ת מהר"ל החדשות סי' קסו).

סביב שנת קפ"ז התיישב מהרא"י בעיר מרבורג (מרפורג, מרפורק, מרפוק)¹³, והיה לרבה. בין תושבי מרבורג היו גם תלמידי חכמים ובעלי בתים עשירים,

צרות שעברו עלי, כי נפלה עטרת ראשי בגויעת אדוני אבי הגאון הכ"מ... (שם עמ' 90); מהברכה יתיכתב לשנה טובה! משמע שמדובר על הימים שלפני ר"ה, ונראה אם כן שמהרא"י נפטר בחודש מני"א או חודש אלול ר"כ. יותר מאוחר הכותב מדבר על "א' כסלו אחר פטירתו, בשנת רכ"א לפרט" (להלן עמ' קלז). [עוד תאריכים בספר: הכותב מספר בעמ' פט שהיה עם רבנו בברכת החמה, ומדובר ללא ספק על שנת ר"ט. חמש שנים אחרי שהתחיל ללמוד אצל רבו מהרא"י הלך לארץ ריינוס ואח"כ חזר (להלן עמ' ג), ונראה שבדרכו עבר ברגנסבורג (עמ' קנט; רגנסבורג היתה בדרך בין הריינוס לבין נוישטט, עי' חיו"ד עמ' 77). בשנת רט"ז ראה בנוישטט את כוכב השביט (חיו"ד עמ' 17). בעמ' רנה הוא מספר על היתפיה בביארן, ועי' במבוא לדפוי"ר חיו"ד עמ' IX שזה היה בשנת ר"ה או בשנת ר"י. ובחיו"ד הוא מזכיר הגעת 'כומר אחד' לנוישטט (עמ' 50), וכנראה מדובר על יוהאן קאפישטראנו שבשל הטפותיו נשרפו על קידוש השם בשנת ר"ג בברסלאו עשרות יהודים בעלילת חילול "לחם הקודש"].

10 יתכן שרבנו למד אצל מהר"ל בצעירותו בעיר רגנסבורג.

11 מוצא משפחתה היה מרגנסבורג. הכותב מזכיר (להלן עמ' ח) את מנהגה שלא לברך בבוקר 'שעשאני כרצוני' אלא 'שלא עשאני בהמה'.

12 בתשעה באב הוא היה נוהג לספר לתלמידיו המבוגרים את מעשה גזירת וינה (להלן עמ' רנה).

13 עי' תרוה"ד פסקים וכתבים סי' טו (שהוא המשך לסי' יא שנכתב בשנת ר"י) שמהרא"י כותב: "ודע לך כי זה עתה שלושים שנה בתחילת קביעותי לשבת במרפור"ק" וכו'. מרבורג היתה עיר חשובה במחוז שטיריה באוסטריה (היום העיר מריבור [Maribor] שבסלובניה).

14 הכותב היה עם רבו עד סמוך לפטירתו, אך לא נכח בעיר בשעת פטירתו: בסוף הקיץ של שנת ר"כ עזב ר' יוזל את נוישטט, ועוד ראה את רבו מגלח את זקנו בערב שבת נחמו (חיו"ד עמ' 17); מעט יותר מאוחר הוא מקבל תשובה מבנו ממלא מקומו ר' קעכל וז"ל: "תכתב לשנה טובה עמיתי הח"ר יוזל... אהובי, מאוד טרוד אנוכי ולבי חלל בקרבי מרובת

מסורת אשכנז. המקורות העיקריים לפסקיו הם התוספות והרא"ש והמרדכי; הוא לא הכיר רבים מספרי גדולי ספרד¹⁷, אבל הסתמך רבות על משנה תורה להרמב"ם, כפי שהיה מקובל אצל ראשוני אשכנז מאז המהר"ם מרוטנבורג.

רבנו מהרא"י כדרכם של חסידי אשכנז היה מחמיר על עצמו הרבה מעבר לעיקר הדין, ונהג מנהגים מיוחדים. כגון: "לא אכל בשר פרה ועגלים בר"ה – משום מעשה העגל, והיה מהדר אחר דגים שקוראים בלשון אשכנז ברבן – כיון שיש להם שם מרחמים" (=שם מזכיר את המילה 'רחמים' בגרמנית; להלן עמ' רצ); "וזכרני שלא היה לובש בגופו ברצון ביוהכ"פ דבר שהיה בו מעשה עור, ומסתמא טעמא משום מעשה העגל" (להלן עמ' שיד); "וזכרני שאמר שצריך ליתן לבהמתו לאכול ביוהכ"פ כל צורכה, דצריך לרחם על בהמתו כדי שמרחמין עליו" (שם); "וזכרני כשהיה חלש ל"ע, כשהיה מיטתו בזה המקום נתן אמתלא ואמר לי עשה מיטתי במקום אחר, וכן לפעמים נסע מניאושטט למרפורק שאינו ידוע לעולם למה, וכן לפעמים היה קובע דירתו לבית אחר שנה או יותר ואח"כ

הריבית לבטלו – בא מכח שאינם מסייעים ללומדי תורה, כי נס בתוך נס שהגויים מרוצים ליקח ריבית [=ללוות בריבית]. ואכן בשנת רנ"ו, שנים אחרי פטירתו, גורשו כל יהודי האזור באשמה של הלוואת כספים בריבית לגויים, ורוב רכושם הוחרם.

אשתו של מהרא"י נקראה שונדליין, והיא סייעה לבעלה בתפקידו כרב. כך למשל מובאת תשובה בהלכות נידה שהיא כתבה בגרמנית-יהודית בשם בעלה לאשה אחת, ובה היא חותמת: 'שונדליין אשת מהר"י יצ"ו' (חיו"ד עמ' 19-20). הכותב גם מספר (להלן עמ' יט) שהיא קנתה לבעלה הרב טלית ממשי אדום, אבל הרב מיעט להשתמש בה.

למהרא"י נולדו כמה בנים, האחד רבי פתחיה שכונה קעכל שמילא את מקומו לאחר פטירתו, וכן ר' שלום, ר' אברהם ור' אהרן¹⁵, ובת יחידה בשם מושקאט שנפטרה לעת זקנתו בגיל צעיר. הבנים היו בעלי נכסים, והם סייעו לעתים לאביהם בתפקידו כרב¹⁶.

זרכו של רבנו בהנהגותיו ובלמודו

מהרא"י היה ממשך מובהק של

15 אחד מהם כנראה כונה זעלדמן, והוא חלה מאוד סמוך אחרי פטירת אביו (חיו"ד עמ' 90).
16 להלן עמ' קלד-קלה, ובחיו"ד עמ' 63-64 ועמ' 76. כלתו רעדיל למדה לפני זקן אחד בבית חמיה (שם עמ' 37), ועסקה גם היא בהלוואת כספים בריבית (חיו"ד עמ' 16).
17 כ"כ השי"ך בספר תקפו כהן סו"ס ח שבעל תרוה"ד אינו מביא בשום מקום את ספרי גדולי ספרד "כי לא ראה מחברים אלו כלל", וכ"כ הפרי"ח יו"ד סי' צא סוף ס"ק י שמהרא"י לא ראה את רוב ספרי גדולי ספרד. וכ"כ על מהר"י ווייל, בן זמנו של רבנו, בשו"ת משאת בנימין סי' צב: "ידוע הוא שלא

היו מצויין בידו חיבור הרב המגיד והרמב"ן ורשב"א והר"ן". ומהרש"ל ביש"ש ב"ק פרק ראשון סי' מא כתב שלא היה למהרא"י את פיה"מ להרמב"ם. וכ"כ בספר אבני נזר אה"ע סי' קפו אות יט שמהרא"י לא ראה את ספרי הרמב"ן והרשב"א והר"ן, ושם סי' קכא אות יז כתב שלא ראה גם את פירוש מגיד משנה על הרמב"ם, וכן לא את פירוש הרמב"ן לתורה. מהרא"י גם לא ראה את ספרי הראב"ד והריטב"א ועוד, ולמעשה ראה מתורת חכמי ספרד ופרובנס רק את מה שהובא ברא"ש ובטור. גם חסרו לו בספרייתו ספרים של חלק מגדולי אשכנז, כמו או"ז הארוך ועוד, אותם השיג רק בהשאלה (ועי' בהערה הבאה).

(עמ' קג); ועוד²⁰. על תשובותיו חתם בדרך כלל "הקטן והצעיר שבישראל", כשהתיבה "ישראל" משמשת הן כחתימה והן כחלק מהביטוי הנזכר. בליל כל נדרי היה השמש מכריז מעל הבימה "שמעו כל הקהל הקדוש, מורנו הרב ר' איסרלין יבקש מאתכם מחילה, וכל מי שיש לו עליו תביעת ממון משום דסבר בדעתו שאינו פוסק לו כראוי ימתין לו עד אחר יוהכ"פ ורוצה לציית לו דין"; ומוסיף תלמידו: "אבל לא ראיתי שבא אחד" (להלן עמ' שטז). כך גם נהג, כמו אחרים מחכמי דורו, לבקש את הסכמת חבריו לפסקי דינו. היה כותב לתלמידיו בדרך כבוד וענווה, ומכנה אותם "עמית". למעלה משלושים מתלמידיו מוכרים, והיו עוד רבים אחרים ששמותיהם אינם ידועים לנו²¹. למרות החשיבות שייחס לגדלות בתורה – העריך עוד יותר את המידות הטובות ויראת השמים: "כשיש בחור שהוא נאה במעשיו וחסיד, ואין לו מעלה בלימודו – לפי דעתו ראוי ליתן לו ה'חברי יותר מאחר שאין הגון במעשיו ואף על פי שיש לו מעלה גדולה בלימודו" (חיו"ד עמ' 39).

מהרא"י היה מייחס ערך רב לניגון בתפילה, והיה "נראה לו מי שיש לו קול נעים שחייב לנגן בנעימות, כי גם זה הכבוד" (להלן עמ' שי); "הגאון ז"ל היו מנגן מר"ח אלול בחול עד אחר יוהכ"פ בברוך שאמר כמעט שעה אחת" (להלן עמ' כח), והיה אוהב להרבות בזמירות בליל

היה קובע לבית ראשון ועדיין אינו ידוע לי טעמו. רק מה"ר קלמן יצ"ו אמר לי פעם אחת, כמדומה לי שכל כוונותיו לצער את עצמו בשביל תשובה"¹⁸.

רבנו מהרא"י עסק גם בתורת הסוד: מוזכר שבתפילה התפלל עם כוונות בעלי הסוד (להלן עמ' לז), וש"מראש חודש אלול עד אחר יוהכ"פ לומד לפעמים השעה שלו קבלה, וסגר הדלת בעדו" (עמ' רפח). בעמ' רעג מובאים דברים מתוך דרשה שדרש: "ומאן דהו שהוא מקובל יכוון תפילתו לשמות היוצאים מן התפילה ולא יזהר מידה היא רמוזה, זהו עיקר התפילה; אבל שאר העם, שאינם מקובלים ובעלי הסוד, יוצאים ג"כ בכוונתם בפשט התפילה. אבל העיקר כוונה שהתפילה עשויה ומתוקנת על פי הסוד".... הוא התעמק בספרי חסידי אשכנז – ספר הרוקח וספר חסידים וכד' (עליהם סמך גם להלכה), אך מן הספרים הקשורים לקבלה מוזכרים בכתביו רק ספר רקנטי וספר הגן, ולא ספרי הזוהר וספרי מקובלים אחרים. אמנם בסוף ה'ר"ה (עמ' ש) הוא מפרש את התפילה "האדרת והאמונה לחי העולמים" לפי תורת הספירות¹⁹.

מהרא"י נהג בענווה מופלגת. כך למשל ויתר על אמירת קדיש בעבור יהודי זר שבא מעיר אחרת (חיו"ד עמ' 97); הקפיד שיקראו לו לעלות בתורה בשם "רבי ישראל ב"ר פתחיה" ותו לא (להלן עמ' נז); לא רצה שהציבור ימתין לו בתפילה

18 חיו"ד עמ' 50 (אמנם יתכן שנסע למרפורק גם כדי

לעיין בספרים שהיו חסרים בעירו, עיי"ש עמ' 14).

19 ועיי"ע במאמרו של משה חלמיש 'הקבלה בספר "לקט ישר" בתוך 'מחקרים בתולדות יהודי אשכנז'

עמ' 101 ואילך.

20 עיי"ע באוצר הגדולים שם עמ' מז-מח.

21 עיי"ש עמ' מה-מו (ועיי"ג גם בנספח לדרך המבוא לספר מהרי"ל לרי"מ פלס).

הרב לדבר בתורה, ונשארו שם לתפילה מנחה ומעריב ולהבדלה (להלן עמ' קכב). פעם הגיע לעיר תלמידו הגדול רבנו ישראל ברונא, "ונתן [מהרא"י] למה"ר ישראל ברונא לברך ברכת הזימון בשביל שהוא היה אורח, ולא רצה לברך אע"פ שהגאון ז"ל מחזיק בו פעמיים ושלוש, ואמר מהר"י ברונא שרוצה לשמוע איך יברך הגאון ז"ל, אולי ישמע ממנו חידוש" (להלן עמ' עה-עו). במועדים היה משתעשע עם תלמידיו ב'קטפות', שירים הלכתיים מחודדים (חיו"ד עמ' 153 ועוד).

מהרא"י התנגד לחזקת רבנות בקהילה ולתשלום שכר קבוע לרבנים (פ"כ סי' רנב-רנג); אמנם הוא הסכים לקבל מתנות בחנוכה ופורים, ואת חלקן הוא היה מחלק בין תלמידיו (להלן עמ' סח ועמ' עב).

מהרא"י דאג להחזיק את הישיבה כלכלית, וגם לשלם את המס שהתלמידים מחוץ לעיר היו צריכים לשלם כדי שישירו לשהות בעיר. תרמו לשם כך אנשי העיר וגם אנשים מחוץ לעיר, בעיקר כאלו שבני עירם למדו בישיבה.

מעניין לציין שבספר תרוה"ד שאותו סידר בעצמו וגם ערך בעצמו את לשון השאלות²³ הוא לא קורא לרבנים שפעלו אחרי שנות הגזירה בשמם – אלא מכנה אותם 'אחד הגדולים' וכד', אולם

שבת (להלן עמ' עב). הוא היה נוהג לעבור לפני התיבה, בעיקר בחודש אלול ובימים נוראים. היה נוהג לומר תהלים בכל יום (להלן עמ' צ, רצו-שיז, ובחלק יו"ד עמ' 93). בישיבתו של מהרא"י היו כנראה עשרות בחורים, חלקם צעירים וחלקם מבוגרים יותר, כמה מהם נשואים. ראש הישיבה היה קובע בתחילת הזמן את המסכת שתילמד. שיעורים ניתנו כל יום (חוץ מע"ש ושבת) והרב נשאר אחרי השיעור בבית המדרש עם התלמידים, וביום חמישי היה נשאר יותר מאוחר משאר הימים (חיו"ד עמ' 40). לא לכל התלמידים היו ספרים, ומהרא"י הקפיד שתלמידים בעלי ספרים ישאילו אותם לאחרים (חיו"ד עמ' 59). היו תלמידים שלמדו בלילה בספרים של חבריהם, שבהם הם השתמשו ביום²². התלמידים למדו בחדר שבי"ת הישיבה, לעיתים בבית הכנסת של הקהילה, ולעיתים בביתו של ראש הישיבה, בעיקר בימי מחלתו.

היה יחס קרוב בין הרב לתלמידיו, הם הוזמנו לעיתים קרובות לביתו, סעדו עמו כשהיה סועד בישיבה, אכלו על שולחנו בליל שבת (להלן עמ' סו, עב, קו ועוד), וכן הזמין את כל התלמידים כל שבת לקידוש בביתו אחר התפילה. בשבת אחר מנוחת הצהריים באו כל התלמידים לחדרו של

22 להלן עמ' צד; העובדה שם מתארת את המצב בישיבתו של מהרא"י, אבל כך היה בכל הישיבות באשכנז.
23 ע"י ט"ז יו"ד סי' שכח ס"ק ב: "ידוע הוא דרכו של תרומת הדשן שהוא עצמו סידר השאלות"; ש"ך יו"ד סי' קצו ס"ק כ: "השאלות שבתרומת הדשן עשה מהרא"י בעל התשובות עצמו ולא שאלוהו אחרים כמו בפסקי כתביו"; ובשו"ת שער אפרים לר' אפרים הכהן מוולנא סי' מב, ועוד רבים. ועי' במבוא לחיו"ד בדפו"ר עמ' XIV שהאריך להוכיח שאין זה נכון

שהתשובות אינן תשובות למעשה, שהרי בחלק פסקים וכתבים ובלקט יושר ישנן תשובות רבות זהות לאלו שבתרוה"ד ויש להן שואל ושאלה מסויימת וכו'. ונראה שכוונת גדולי האחרונים שרבנו סיגנו את לשון השאלות כך שהשאלה מכוונת בדיוק לתשובה, ולכן יש מקום לדייק גם מלשון השאלה לגבי פרטים שבתשובה, ולא התכוונו לקבוע שהתשובות לא נפסקו למעשה, שהרי אין בכך נפ"מ; וא"כ אין שום סתירה לדברי הש"ך והט"ז הנ"ל וחבריהם מכך שקיים נוסח אחר של תשובה ובו השאלה הימקורית. ואכמ"ל.

עצמו את דעתו של מהרא"י, כתב עליו בן דורו הגדול מהרשד"ם (שו"ת מהרשד"ם חאה"ע סי' קנה): "...ואעפ"י שראיתי בדברי מהר"י קארו נר"ו שכתב שאין דברי בעל תרוה"ד נראין בעיניו, מכל מקום במחילה רבה מעכ"ת אין דבריו נראין בעיני, כי מעיד אני עלי שמים וארץ כי דברי בעל תרומת הדשן היו נחשבין בעיני מורי הרב הגדול כמהר"י טאיטצק זצ"ל כדברי הרא"ש ז"ל... שידוע ומפורסם חכמת תורתו, והוא דיבר ומי ישיבנו". וקודם בסי' קכה כתב "ומי לנו גדול בדורות הראשונים שלפנינו כמהרא"י ז"ל בעל תרוה"ד".

ג. מהר"א ששון בעל שו"ת תורת אמת (סי' כב) כתב ש"מהראוי ומהדין לחוש לדברי הגאון מהר"ר ישראל, שהרי דברותיו דברות קודש הם בכל מקום, ודבר אחד מדברו בספריו לא ישוב אחור ריקס", ולכן גם הוא דוחה את דעת הבי"י שנטה מדעת מהרא"י בענין מסויים²⁶.

בתשובות עצמן, כפי הנוסח המקורי בפסקים וכתבים ובלקט יושר ועוד, לא הקפיד על כך²⁴.

דברי גדולי ישראל אודות מהרא"י

גודל מעלת רבנו מהרא"י וחשיבות פסקיו ידועה בישראל²⁵, ואין צורך להאריך במפורסמות, ורק לדוגמא נביא דברים שסָפְרו בשבחו שלושה גדולי ישראל בתחילת תקופת רבותינו האחרונים:

א. מרן הבי"י (בשו"ת בית יוסף דיני גיטין וגירושין סי' יג) כתב בתוכחתו לרב גדול: "...גבה לבו לשלוח יד לשונו בקדושים אשר בארץ המה, לומר על בעל תרוה"ד שאינו בר סמכא – והנה הוא רב מפורסם, והרב מה"ר אליה מזרחי ז"ל בתשובותיו תופס דבריו כמרגלית, ומי הוא זה ואי זה הוא אשר מלאו לבו להטיח דברים כנגדו"?

ב. כשבאחת ההלכות דחה מרן הבי"י

24 עיי' אוצר הגדולים שם עמ' נ.

25 בשו"ע וברמ"א רבים מאוד הפסקים שיסודם בדברי רבנו.

26 כך כתבו גם גדולי ישראל אחרים, כמו המהרש"ל שכתב עליו בים של שלמה (גיטין פרק ד סי' כד): "ומדבריו אל תסור כי היה גדול ומופלג בימיו, ותלמידו ר' יהושע פלק כ"ץ שכתב (בפרישה אה"ע סי' שלה) ש"ינהירין ליה שבילי התוספות והפוסקים כשבילי דמתא". ובשו"ת הבי"ח החדשות סימן סו בתשובת ר' אברהם אבי"ד בריסק כתוב: "ואם אלו החכמים [=חכמי סאלוניקי] הנמשכים בכל הוראות בכל מקומותיהם אחרי דעת הרמב"ם בכל מקום, ואפילו הכי הקילו כאן משום עגונה דאיתתא, וסמכו על המקילין ועל עדותו של מהר"ר איסרלן ז"ל – כ"ש אן במדינתנו, שבכל ההוראות אנו שותין מימי הרב ר' איסרלן ז"ל שהיה מבני אשכנז ובתראי דבתראי הוא, כ"ש וק"ו בן בנו של ק"ו שנסמך עליו ועל עדותו להקל, וכ"ש במקום עיגון, וכל הפורש ממנו כפורש מחיים... וכ"כ ר' משה לימא בעל יחלקת מחוקקי על שו"ע אה"ע (סי'

זו סי' קא): "וידוע כי מהרא"י ז"ל בעל תרוה"ד הוא גדול שבאחרונים ומימיו אנו שותים". ור' מאיר הכהן אבי השי"ך כתב (בשו"ת שבסוף ספר גבורת אנשים סי' ט ד"ה ועוד אפשר לומר): "בהרבה מקומות כתבו האחרונים שקשה לחלוק על קבלתו ועל מנהגיו", והשי"ך בנו ביו"ד סי' צב סי' קכד כתב שמהרא"י היה "גדול בדורו, ואין וחקיקר כל המנהגים". ובשו"ת נוי"ב (מהדו"ת אה"ע סי' קיד) כתב שבעל תרוה"ד הוא "רב מובהק וגדול באחרונים", וכ"כ בעל שבות יעקב (בספר מנחת יעקב כלל מה סי' כו). ועיי' בספר יברית יעקב (ירושלים תשמ"ה) סי' ב פרק יג בו ליקט הגרי"ח סופר שליט"א בבקיאותו אמירות שונות של גדולי הדורות על בעל תרומת הדשן, ועיי' בספריו יחי יוסף סי' טו אות טו וימנוחת שלום ח"ה סי' לא וסו"ס לה. ועיי' בחת"ס בדרוש לשבת הגדול תק"ע (דרשות החת"ס כרך ב עמ' 486) שכתב "אחרוני הראשונים מהר"ל ומהר"י ותרומת הדשן" (ועיי' במבוא לשו"ת מהר"ק [אורייתא תשמ"ח] עמ' 10-9 לגבי הגדרת מיהו ראשון ומיהו אחרון, ובספרו של י' דינרי הני"ל עמ' 16-7).

24 עיי' אוצר הגדולים שם עמ' נ.

25 בשו"ע וברמ"א רבים מאוד הפסקים שיסודם בדברי רבנו.

26 כך כתבו גם גדולי ישראל אחרים, כמו המהרש"ל שכתב עליו בים של שלמה (גיטין פרק ד סי' כד): "ומדבריו אל תסור כי היה גדול ומופלג בימיו, ותלמידו ר' יהושע פלק כ"ץ שכתב (בפרישה אה"ע סי' שלה) ש"ינהירין ליה שבילי התוספות והפוסקים כשבילי דמתא". ובשו"ת הבי"ח החדשות סימן סו בתשובת ר' אברהם אבי"ד בריסק כתוב: "ואם אלו החכמים [=חכמי סאלוניקי] הנמשכים בכל הוראות בכל מקומותיהם אחרי דעת הרמב"ם בכל מקום, ואפילו הכי הקילו כאן משום עגונה דאיתתא, וסמכו על המקילין ועל עדותו של מהר"ר איסרלן ז"ל – כ"ש אן במדינתנו, שבכל ההוראות אנו שותין מימי הרב ר' איסרלן ז"ל שהיה מבני אשכנז ובתראי דבתראי הוא, כ"ש וק"ו בן בנו של ק"ו שנסמך עליו ועל עדותו להקל, וכ"ש במקום עיגון, וכל הפורש ממנו כפורש מחיים... וכ"כ ר' משה לימא בעל יחלקת מחוקקי על שו"ע אה"ע (סי'

אנשיל לוי, ולמד מפי ר' דוד טעביל שפרינץ בבובנברק (במברג; להלן עמי רטו). זמן מסויים גר בוונציה ובטריאסט. אח"כ חזר לאוסטריה לישיבתו של מהרא"י במרבורג, ועבר איתו לנושטט. במשך הזמן הפך ר' יוזל לבן ביתו של מהרא"י, עד לפטירתו. אח"כ עבר שוב לאיטליה: בשנת ר"ל הוא נמצא בישיבת מהרי"ק במישטרי, שם קיבל תורה גם מרבי יודא אוברניק תלמיד רבו מהרא"י שהיה רב המקום (חיו"ד עמ' 15). יותר מאוחר בשנת רל"ב היה במחיצתו של רבי יודא מינץ בפאדובה (להלן עמ' רמב-רמג), וגם בשנת רל"ז היה בפאדובה וראה שם את רבי יודא מינץ מברך את ברכת החמה (להלן עמ' פט). באיטליה למד ר' יוזל גם מפי רבי יעקב במישטרי ומפי רבי חיים בקרימונה ומפי רבי עזכין (ענשכין) באולמא (או בוונציה). ר' יוזל התכתב בדברי תורה עם קרובו רבי אברהם קצנלבוגן (חיו"ד עמ' 25) ועם בן דודו מהר"ם מינץ (חיו"ד עמ' 37 ועוד), וכן עם רבי יהודא מינץ הנ"ל ורבי דוד ב"ר דניאל, ועם רבי פתחיה – בנו וממלא מקומו של מהרא"י.

ר' יוזל היה קרוב משפחה של מהרי"ל, והיה לו קשר עמו ועם שני בניו, ר' שמעון³² ורבי מולך (להלן עמ' רצה). היה גם קרוב של רבי אייזיק לוי (להלן עמ' ד ועוד), ושל ר' זעליקמן הפרנס של וורמש

רבי יוסף ב"ר משה בעל 'לקט יוסף'
ספר לקט יוסף אשר מוגש בזה, כתבו תלמידו הנאמן של מהרא"י ר' יוסף יוזל (יוזלין) ב"ר משה, אשר למד ממנו והיה עמו יום יום במשך שנים רבות, ואף ישן בחדרו (חיו"ד עמ' 23) ואכל על שולחנו כל שבת (עמ' רסב) "כעשר שנים או יותר" (עמ' כה), עד מותו של מהרא"י בסוף שנת ר"כ. ר' יוסף נקרא גם ר' יוזל הושטט, ע"ש עיר מולדתו הוכשטט שבאזור העיר הגדולה אוגסבורג (אויגשבורג) בדרום גרמניה²⁷. הוא נולד סביב שנת ק"פ²⁸, והיה אם כן צעיר מרבו בכשלושים שנה. אמו מרת ויגא נפטרה בילדותו, ונקברה באוגסבורג (חיו"ד עמ' 97). אביו ר' משה היה יהודי יר"ש ומכניס אורחים, שנהג את מנהגיו ע"פ מנהגי העיר אוגסבורג (חיו"ד עמ' 97). הוא חינך את בנו ר' יוסף לתורה, ור' יוסף אף מביא מעט דברים משמו²⁹. בזקנותו יצא אביו בדרכו לארץ הקודש, אך נפטר בדרך³⁰ ונקבר ברגנשבורג; גם אחד מאחיו של ר' יוזל עלה ארצה, היה בירושלים וחזר (עמ' יג). בגיל צעיר נשלח ר' יוזל ללמוד בישיבה באוגסבורג שם ישב מהרי"ו³¹, והוא נשאר עם מהרי"ו גם כשעבר לערפורט (להלן עמ' שלד). אח"כ נדד בין מקומות תורה רבים באשכנז ובאיטליה, כמנהג בחורים בימים ההם – הוא למד תורה ברגנשבורג (להלן עמ' קו) עם קרוביו ר' אייזיק סג"ל ור'

הגיע לגיל ארבעים ויותר.
29 להלן עמ' קפה בענייני חרוסת, ועמ' ריח בדיני חדש; וע"ע חיו"ד עמ' 6.
30 לפני שנת רי"ט – ע"י להלן עמ' רסב, וע"י חיו"ד עמ' 85.

31 זה אירע לפני שנת קצ"ח שבה מהרי"ו עבר משם.
32 להלן עמ' קו, למד עמו בישיבה ברגנשבורק.

27 בראש כתה"י כתוב, כנראה בכתב ידו של ר' אביעזרי שטיין (ראה להלן), 'לקט יוסף לקטו ר' יוסף ב"ר משה מעיר מינצטר בשנת ה"א ר"ל; לכן לעיתים כונה הכותב גם ר' יוזל מינסטר (או מינשטר, ע"י אוצר הגדולים ס"י תרכט).

28 בתחילת ההקדמה הוא כותב שהתאריך הוא שנת רכ"ג, ובהמשך הוא כותב (להלן עמ' ג) שכבר

שראה שקיימת התעניינות מרובה בפסקי רבו, ואחר שלא תמיד ידע לענות לשואלים אותו מה רבו נוהג ומה הוא סובר בענין זה או אחר, החליט ר' יוזל כבר בתחילת בואו לישיבה להתחיל לרשום את פסקי ההלכה והנהגותיו של רבו, ויחד עם זה גם צירף הלכות ומנהגים מאת חכמי אשכנז הראשונים וגם מאת רבנים אחרים בני דורו של מהרא"י, שהיו כתובים בקונטרסים שונים שנמצאו בישיבה ובביתו של מהרא"י. בהתחלה עשה את זה לצורך עצמו, וכשנדד הדבר לחבריו והם בקשו ממנו לתת להם להשתמש בליקוט שלו – הכין את חיבורו גם עבורם. חלק מספרו (הלי שמחות) קרא באוזני רבו, ומצא חן בעיניו (חיו"ד עמ' 100). בעיקר השתמש בליקוטי התשובות והפסקים שהיו בידי ר"י אוברניק הני"ל ובידי החבר ר' משה ב"ר אליעזר מינץ, וממה שהועתק מכתבים שגנבו הבחורים ממהרא"י³⁵, וגם מכל מיני קבצים וקונטרסים וכו'.

ר' יוזל דייק מאוד בכתיבתו. הוא הקפיד לציין את מקורותיו, לכתוב את שמו של מעתיק התשובה או הפסק ממנו הוא מעתיק לספרו, וכשאינו בטוח שנוסח התשובה שהוא מביא הוא מקורי הוא מציין זאת בפירוש. כך למשל כתב בעמ' קכו: "זו התשובה מצאתי כתובה בשם הגאון ריש גלותא מהר"י בר פתחיה זצ"ל, וכתבתי אותה בקיצור, כי לפי דעתי

(להלן עמ' שלח). בין השאר למד ר' יוזל תורה גם אצל ר' אנשיל לוי (להלן עמ' קמג) ואצל ר' יצחק ביהם (להלן עמ' יא), ואצל ר' פרץ מקוסטניץ (חיו"ד עמ' 85). ר' אביעזרי ב"ר אייזיק שטיין³³ הוסיף הערות בגליון כת"י ספר לקט יושר (עי' להלן), ובאחת מהם הוא מכנה את ר' יוזל 'החסידי' (חיו"ד עמ' 49). זה מתאים למה שר' יוזל מספר על עצמו, שבכמה הזדמנויות נטה להחמיר יתר על המידה ורבו גער בו (להלן עמ' סה ועוד). ר' יוזל מספר על דיונים הלכתיים שהיו לו עם רבו ועם חבריו (עמ' קעו-קעז, קפ, שלה ו-שמב).

לאחר פטירת רבו התלונן ר' יוזל על עצמו שלא שאל מרבו יותר, שהרי על כל דבר השיב לו בנחת (להלן עמ' שיד): "ואוי לעוונות שלא שאלתי ממנו בחייו כל דבר ודבר וכתבתי, כי לא נמנעו ממני, וראיה מכמה דברים ששאלתי לו. וה' יתעלה זכרו יסלח לי ולכל ישראל". אמנם ר' יוזל לא נחשב אחד מבחירי תלמידיו של מהרא"י, והוא אף מודה בענוותנותו שרבו לא הסכים שהוא ילמד את בנו (חיו"ד עמ' 39), ושגם כשהגיע לגיל ארבעים לא ניתן לו עדיין תואר 'חבר' וכ"ש שלא תואר 'מורנו הרב' (להלן עמ' ג). ר' יוזל נפטר אחר שנת רמ"ח³⁴.

כתיבת הספר

כפי שהוא מספר בהקדמת הספר, אחרי

הצליח ר' יודא אוברניק להעתיק תשובות ופסקים מן הכתבים הגנובים, או שה'גנבים' עצמם החזירו אותם בשלב כלשהו. ר' יוזל כותב בהקדמתו ששם ספרו 'לקט יושר' משום ש'ליקטתי ביושר ולא במעל', אולי גם כדי להדגיש שהוא לא השתתף ביגניבותי האלו.

33 ראה עליו במבוא לסמ"ג השלם מהדורתנו, כרך ראשון עמ' 25 ואילך.

34 התאריך האחרון בספר הוא רמ"ח, וכנראה נפטר מעט אחר כך.

35 אולי הכוונה שהם היו ההעתק היחיד שנשאר מן הכתבים שגנבו, אך בפשטות נראה שבאופן כלשהו

רבו, החל לחבר את סיכומיו ואת הפסקים והעתיקי התשובות שהגיע אליהם לספר. הוא הוסיף גם תשובות ופסקים של רבותיו האחרים. אין ספק שהוא הושפע מקבצי הליקוטים של מנהגי מהר"ש ושל מנהגי מהרי"ל; ר' יוזל צעד למעשה בעקבות ר' זלמן משוטיגווערא שכתב את ספר המהרי"ל שהיה נפוץ כבר בימיו, אם כי ספר מנהגי מהרי"ל הוא ספר לציבור "למען דעת העם הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו", ולכן הוא מסודר לפי חודשי השנה, וספר לקט יושר מטבעו הוא יותר ספר לרבנים (להלן עמ' ג) ולכן הוא מסודר לפי סדר ספר הטורים, וכדלהלן. גם החלק השני של ספר תרוה"ד, 'פסקים וכתבים', הוא למעשה ספר מסוג זה: שלא כשו"ת תרומת הדשן שהוכן ע"י המהרא"י עצמו – חלק הפסקים והכתבים סודר ע"י אחד מתלמידי מהרא"י שאין ידוע מיהו, שבניגוד לר' יוזל בלקט יושר כמעט שלא השאיר שום חותם אישי בספר. אותו תלמיד למשל לעיתים קיצר ועיבד את תשובותיו של רבו, בניגוד לר' יוזל שהביא אותן בספרו 'לקט יושר' כפי שהן. יש לציין שלקראת סוף תקופת הראשונים רבו מאוד ספרי הליקוטים באשכנז³⁸. באופן טבעי ספרי הליקוטים לא

אינה כתובה לפני כמו שסידרה הזקן ז"ל³⁶. כדי שלא לתת מקום לטעות הוא מציין הרבה פעמים גם שפרט פלוני אינו ידוע לו או נשכח ממנו. גם כשהוא מעתיק ישירות מספרו של רבנו מהרא"י הוא מקפיד לציין אם העתיק מההעתק או מן המקור: "כל היכא שכתבתי יכתב בספרו לא מגוף הספר כתבתי אלא מההעתק מן הספר, ואפשר אינו מדוייק" (להלן עמ' שכב). בהקדמתו (להלן עמ' ד) הוא מסביר שהכותרת 'כתב בספרו' כוונתה שלאחר זמן הוא מצא את הפסק שהוא העתיק בזמנו מאחד מההעתיקי בספר תרוה"ד עצמו: "וכל היכא שכתבתי יכתב בספרו ולא כתבתי בלשון 'תשובה', הוא משום שלא ידעתי באותו זמן שכתבתי אותו דין שהיה אותו דין כבר כתוב בספרו, עד לאח"כ שנגלה הספר שלו, אז כתבתי יכתב בספרו", ורק כשהוא כותב 'תשובה' הוא העתיק כנראה מספר רבו המקורי; עד כאן מגיע דיוקו! פעמים רבות העתיק גם את דברי החולקים על רבו. בשעת הצורך הוא טרח להשוות בין כמה כתבי יד של חיבורים אותם ציטט, כמו למשל (להלן עמ' לג): "מצאתי בסמ"ק אחד במיישטרי, והוא של ר' גומפלין שטן י"ץ... אבל בדקתי בארבעה סמ"ק אחרים ולא מצאתי"³⁷. בשנת רכ"ג, שלוש שנים אחרי פטירת

נוספה באחרונה והיא הקובעת). כמו כן התיבה 'מצאתי' מציינת בדרך כלל הבאה מהטור המתאימה לדברי מהרא"י, וההעתיקתי מציינת לתשובה של מהרא"י שנמצאה אצל אחד מתלמידיו.
38 בספרד לא היו כמעט ספרים כאלו; המסורת הלמדנית-ספרדית היתה שרק גדולי הדור כותבים ספרי הלכה, וכמעט שלא היתה התייחסות למנהג. כמו כן, לעומת אופן הלימוד ה'רשמי' יותר בספרד – התלמידים האשכנזיים למדו ואף התגוררו בבתי רבותיהם וחיו סביבם כל יום כל היום, ולכן באופן

36 למרות שהתשובה הזו נמצאת בספר תרוה"ד עצמו, עיי"ש העי' 9.

37 ועיי' להלן עמ' קכב. בהקדמה ר' יוזל כותב כעין 'קודים' להלכות והמנהגים שהוא מביא: אלו שפותרים ב'דרש', 'מעשה', 'פעם אחת', 'הורה' או 'כתב בספרו' נכתבו בעוד מהרי"א בחיים, ואלו הפותרים ב'זכורני', 'מצאתי' או 'העתיקתי' נכתבו אחר פטירתו. אלא שלעיתים כתובות שתי הגדרות כאלו, יזכרוני מעשה היה וכד', וקשה להכריע במה מדובר (אמנם הסברא אומרת שהתיבה הראשונה

על המועדות ולשבתות מיוחדות; בדרך כלל מדובר על דרשה הלכתית⁴⁰, ולעיתים הכניס גם את החלק הרעיוני האגדתי של הדרשה. כאמור, הוא עמל לסדר את ספר לקט יושר לפי סדר הטור⁴¹; זהו הדור הראשון שבו הטור הפך לספר הלכה בעל סמכות, יותר ממאה שנים לאחר שנכתב (רבנו יעקב בעל הטורים נפטר בשנת ק"ג). בדור הקודם מהר"ש מנוישטט עוד כותב על מי שהקשה עליו מהטור 'גברא אגברא קרמית'... (עי' שו"ת מהרש"ל סי' עט), אולם כבר מהר"ל הביא את הטור פעמים רבות – אם כי גם חלק עליו לפעמים, ובספר האגור (דור אחרי רבנו) כבר נחשב ספר הטורים לספר פסיקה סמכותי. דרכו של הכותב ר' יוזל לציין אחרי הלכה שהוא מביא את המקבילה לה בספר הטור: "מצאתי באו"ח סימן פלוני" וכד', בדרך כלל כהסכמה ולפעמים כמחלוקת⁴².

היו עשויים מעור אחד; מדובר על חיבורים שכללו ביאורי סוגיות, ליקוטים מדברי רבותיהם של המלקטים ומדברי פוסקים חשובים אחרים בכתב ובעל פה, וכן חידושים שעלו בבית המדרש באופן אגבי, ולפעמים גם ליקוטים מספרי חז"ל וכד'. חלק מהם היו דומים יותר למעין פנקסי זכרונות, שבהם כלל התלמיד את מה שמצא חשוב בעיניו כדי לזכור אותו גם בשנים הבאות. אולם לפעמים, כמו בלקט יושר, לא מדובר על ליקוט מפוזר – אלא על תיאור מפורט ומסודר של התלמיד את מנהגי רבו (כמו בספר התשבץ לתלמיד מהר"ם מרוטנבורג ובספר מהר"ל הנ"ל ועוד). לעיתים עברו הפנקסים האלו מיד ליד במשך דורות, כשכל הזמן נוסף להם חומר ממחזיקי הפנקס בדורות הבאים. רק חלק קטן מספרי ליקוטים אלו נדפס עד כה³⁹. ר' יוזל הכניס לספר גם דרשות של רבו

הדרשה עצמה.

41 הוא היה הראשון שנהג כך; בדור אחריו עשה כך גם ר' יעקב לנדא בספרו האגור, ראה להלן.
42 ציון הסימנים בטור כפי שמובא בלקט יושר שונה במקומות רבים מאוד ממספרי הסימנים שבטורים לפנינו, אולם זוהי תופעה מקובלת בדור הזה. ועי' בחיבור "ארבעה טורים והספרות ההלכתית של ספרד במאה ה-14: אספקטים היסטוריים, ספרותיים והלכתיים" מאת יהודא גלינסקי (רמת גן תשנ"ט) עמ' 323-324, שיתכן שבשלב מוקדם הועתק הטור והופץ בלי מספור, ורק בשלב מאוחר יותר נוסף לו מספור הסימנים; זה מסביר את העובדה שחלק מכתבי היד הינם חסרי מספור, וכמו כן הנחה זו יכולה להסביר את ההבדלים הגדולים במספור הסימנים בין כתבי היד השונים של הטור ובהפניות לטור בספרי הפוסקים בסוף תקופת הראשונים ואף בתחילת עידן הדפוס. הוכחה לכך שר"י בעל הטורים כתב את ספרו ללא מספור עולה גם מן העובדה שבהפניות הפנימיות בתוך הטור עצמו אין הפניה לסימנים השונים, אלא לנושאים הלכתיים בלבד: 'לעיל בהל' שבת', 'לקמן

טבעי נטו יותר לתאר את הנהגותיהם (אכמ"ל; ועי' למשל במ"ש י"ש שפיגל בקבץ על יד סדרה חדשה יא (כא) חלק א [ירושלים תשמ"ח] במאמר 'פסקי דינים לחכם ממשפחת הרא"ה' עמ' 92 ובהע' *11).
39 עי' במאמר "חכמים, תלמידים ויצירתם הספרותית" מאת שמחה עמנואל (בתוך: רש"י – דמותו ויצירתו, עורכים אברהם גרוסמן ושרה יפת, ירושלים תשס"ט) עמ' 465 ואילך. ועי' במבוא לראבי"ה מאת אפטוביצר עמ' 88, ובמבוא של אלבק לספר 'אבן העזר' לראב"ן סעי' ז, ובמ"ש י"מ תא שמע בספרו 'מנהג אשכנז הקדמון' עמ' 76-78. ועי' בספר 'שברי לוחות' מאת שמחה עמנואל עמ' 207 ואילך. ועי' במ"ש י"ש שפיגל בספר עמודים בתולדות הספר העברי חלק שני – כתיבה והעתקה (ירושלים תשס"ה) עמ' 465-473. בלקט יושר עצמו מצוטטים כמה ספרי ליקוטים כאלו, בהם ליקוטי ר' יודא אוברניק, ליקוטי ליווא חרש, ליקוטי ר' משה מינץ, ליקוטי ר' פנחס ועוד, עי' ברשימה שבסוף לקט יושר דפו"ר חיו"ד עמ' 118-119 (וע"ע בספר חכמים בדורם מאת י"י יובל עמ' 57-48).
40 לעיתים נמצאות בספר רק כותרות הדרשה ולא

וחו"מ של לקט יושר, למרות שהוא כתב בהקדמת הספר שהכין גם חלקים אלו. כך בעמ' לג-לד להלן כתב ר' יוזל בגליון (ניכר בכתה"י שמילים אלו הוסיף הכותב מאוחר יותר): "ועיין בזה הספר בהלכות קידושין בדף כ' וכ"א", וכוונתו לחלק אבן העזר שהיה מוכן לפניו – אך לא הגיע לידינו⁴⁵.

דברים שנכללו בספר

ר' יוזל תיאר את ההנהגות של רבו לפרטיהן, כולל גם את הזמנים שבהם 'עשה חפצי אשתי' (עמ' צה-צו), וכן כתב כמה מהנהגות רבו בענין זה⁴⁶. הוא מזכיר את המחלות שהיו לרבו – בעיקר מחלת הפודגרה⁴⁷ שהחלישה את רגליו ואת כל גופו וגרמה לו סבל רב, ובכל זאת השתדל לא לבטל את שיעוריו היומיים בישיבה גם כשסבל מאוד, ופעם מרוב כאב אף צעק מהרא"י "בכל כוחו, שלא ראיתי [שצעק כן] לא לפניו לא לאחריו"⁴⁸. ר' יוזל מתאר שמהרא"י הניח תפילין גם כשהיה

סגונו של ר' יוזל לעיתים קשה להבנה. חסרה אצלו הקפדה על זכר ונקבה, יחיד ורבים, עבר הוה ועתיד וכד'. כמו כן ר' יוזל משתמש לעיתים קרובות במושגים ובמילים בגרמנית-יהודית, והשתדלנו לתרגם אותם ולהסבירם בעזרת מומחים לדבר⁴³.

ר' יוזל לא חס על זמנו ועל כספו כדי להוציא דבר מתוקן מתחת ידו, ואף נתן שכר מכיסו למעתיקי התשובות. את הספר החל לערוך בשנת רכ"ג אחרי שעבר כבר את גיל הארבעים, וסיים את הלכות שבת בשנת רכ"ז, את הלכות ר"ה בשנת רכ"ט, ואת כל חלק או"ח בשנת ר"ל. אח"כ החל להכין את חלק יו"ד: את הלכות נדרים סידר בשנת רל"ב, את הלכות מילה בשנת רל"ג, את הלכות ס"ת בשנת רל"ד בעיר קרימונה, ושם סיים את חלק יו"ד בשנת רל"ה. אח"כ המשיך להגיה ולבאר את הספר, והוסיף הגהות רבות סביב⁴⁴. לא הגיעו לידינו חלקי אה"ע

45 הוא כותב בשני מקומות (חיו"ד עמ' 16 ועמ' 29) שכתב משהו על הדף בסוף טור חושן משפט, אבל כנראה שבשני מקומות אלו הוא מתכווין לדף שהיה מונח בסוף ספר הטור חו"מ שלו שבו העתיק דברים אלו, כך שיתכן שלא כתב את חלק חו"מ ורק התכווין לכותבו בעתיד, בניגוד לחלק אה"ע שבודאי היה כתוב לפניו וכנ"ל. אין לשכוח שנמצא רק כת"י אחד של חלקי או"ח ויו"ד, כך שיתכן מאוד שחלקים אחרים אבדו או שעדיין לא הגיעו לידינו. יש לציין שביו"ד לא נמצאות כלל הלי' שחיטה ובדיקות.

46 כמו כן תיאר את מנהגי רבו בגילוח הזקן (חיו"ד עמ' 17): "יש לו זקן מרובע באמצע סנטר כנגד ארבעים שערות, ואינם ארוכים, וגם למעלה מפיו יש לו זקן קצר [=שפם]. ואמר לי משום לא תשחית פאת זקנך, וגם למ"ד שיש פאת למעלה מפיו... ובערב שבת נחמו קודם פטירתו היה מגלח כל הזקן, ולא ידוע לי כ"כ טעמו, ואמר משום דהוה רפואה לעיניו".

47 צינית, שיגדון (Gaout); דלקת פרקים כרונית.

48 היה זה אחרי שכאשר פעם אחת כשלמדו במסי

בה' תענית' וכד' (יתכן שבחלקי אה"ע וחוי"מ של ספר הטורים כבר כתב ר' יעקב מספרים לסימנים, עיי"ש; ואכמ"ל).

43 בסוף כרך יו"ד נביא בעזה"י רשימה שלמה של המילים והביטויים בגרמנית-יהודית שבספר לקט יושר. עוד יש לציין תופעה של ביטויים עבריים בתחביר וסגנון גרמניים ('גרמניזם'), כמו למשל 'עשה דגים' במקום 'בישלי' (להלן עמ' צט), 'נפל הגשם' (עמ' שלה), 'עשה הספר תורה למקומה' (חיו"ד עמ' 82) ועוד.

44 לכן קיימות בתוך הנוסח הערות והוספות של ר' יוזל עצמו, שנכתבו כנראה זמן רב אחרי גוף הדברים; אמנם יש גם הערות שנכתבו ע"י ר' אביעזרי בן ר' אייזיק שטיין: בשער כתב היד נכתב "אשר חנן ה' יתברך לי אבי העזרי בן ה"ה מהר"ר אייזיק שטיין זצ"ל" (נראה שכתב היד הגיע אל ר' אביעזרי שטיין שחי דור אחד אחרי ר' יוזל הכותב), ולאורך הספר הוא הוסיף כמה הוספות בכת"י הזהה לכיתוב הנ"ל, ואותן הכנסנו להערותינו בשמו.

מנהג חסידות שאינו מעיקר הדין כלל, כגון שלא לישב על בית הכסא שישבה עליו אשתו נידה (עמ' ז), לא לישון בסוכה בערב סוכות (עמ' שכג), זהירות ממאכלים חריפים כל עשרת ימי תשובה (עמ' רפ, רצ), ועוד. ר' יוזל מביא בירור נוסח ברכות של רבו (להלן עמ' מא, פט, רפב, רפד-רפה, שמג), תפילות מיוחדות שתקן ושנהג לומר (בליל שבת עמ' קה-קו, בבית הקברות עמ' רסג-רסד), ומביא את מנהגו לומר בימי חג לתלמידיו חידות וחידודים (עמ' רלה-רלו ועמ' שמה). גם כמה דינים מיוחדים מקורם הקדום ביותר הוא בספר לקט יושר. כך מעיד הכותב בשם רבו (להלן עמ' קפו ועמ' רג), אחר שמביא את הנהגת רבי אלעזר בעל הרוקח שיש להגביה את הכוס ביהיא שעמדה, "שכל אדם צריך להגביה כוסו באומרו והיא שעמדה וכו' אע"פ שאינו יודע הסוד, ויכוין למה שכיון בעל הרוקח", והוא המקור הקדום ביותר לענין זה⁵⁰. ועוד, להלן עמ' פג נמצא המקור הקדום ביותר להלכה שאפשר לפתור בעיה של ספק ברכה בעזרת אמירת 'בריך רחמנא', ענין שנחלקו בו גדולי האחרונים⁵¹. כמו כן קיים עד היום מנהג אצל חלק מן היהודים יוצאי גרמניה לומר לשליח

פטור מן הדין בגלל "כמה מיני חולאים והרבה צערי" (להלן עמ' כה), ו"פעם אחת אינו יכול לילך מחמת חולי שלו הפודיגרא שקורין גייעיכט, ל"ע, והיה מקדש הלבנה בבית, והיה מרקיד בגופו בתוך כסאו" (עמ' קג). לעיתים מהרא"י אף התקשה בכתובה, ובניו ותלמידו סייעו לו לכתוב מכתבים לחכמי דורו (חיו"ד עמ' 67). וכן: "וזכורני דהוי יושב בשעת קריאת התורה כשיש לו צער בעמידה; אבל מ"מ עמד, אע"פ שאינו יכול לעמוד בטוב, כשמגביה הספר תורה או כשהחזירה לארון הקודש" (להלן עמ' נז). והיה "עומד בהבדלה אף שהיה לו צער לעמוד, וכאשר אי אפשר לעמוד היה יושב על הספסל ועושה הבדלה" (להלן עמ' קכב). נוסף על כך סבל מהרא"י ממחלת עיניים, שלעיתים מנעה ממנו מלקרוא (להלן עמ' סג).

הכותב ר' יוזל מביא את מנהגי רבו בכל העניינים ההלכתיים, למשל מה היתה דרכו המדוייקת להתעטף בטלית, אופן הנחת התפילין, אופן הכריעות בקדיש, אופן אמירת פסוקי דזימרה, איך בדיוק נהג לפסוע אחרי שמונה עשרה וכן הלאה. הוא מביא שמהרא"י נהג בדרך כלל כמנהג ארץ אושטריך⁴⁹. בין השאר הוא מביא חומרות של רבנו מהרא"י שהם

עמ' שדמ.
50 ועי' בדרשה לפסח של ר' אלעזר מוורמייזא מהד' שמחה עמנואל (מקיצי נרדמים תשס"ו) עמ' 100-99 ובהערות שם.
51 עיי"ש הע' 310. ועי' מ"ש רי"ח סופר בספר ברכי נפשי (ירושלים תשנ"א) עמ' עו: "ונעלם דבר זה מן האחרונים ז"ל שפלפלו בדבר כי לא נדפס ספר זה בזמנם, ומסורת הוראה בידנו שאילו האחרונים היו רואים דברי הראשונים היו חוזרים בהם וכדברי הראשונים עושים". ועוד, שכך נהג מהרא"י בפועל, וימעשה רבי.

סנהדרין (מח, ב) שהפודגרא קשה לחי כמחט בבשר החי – "אמר הגאון ז"ל כמדומה לי שאין כ"כ קשה". עברו כמה שבועות או חודשים, "וקודם שגמרנו אותו מסכת – היה צועק בכל כוחו מחמת צער אותו חולי, [יותר] ממה שצעק בו כל ימיו מקדם, וגם לאחריו לא שמעתי ולא ראיתי ממנו שהיה בצער באותו חולי כמו באותו פעם. ואמר הגאון זצ"ל, שפעם אחרת אשמרה לפי מחסום" (חיו"ד עמ' 83).

49 סדר ברכות השחר עמ' ז, ט; זמן קידוש לבנה בחודש תשרי עמ' קנ-קנא; קריאה בתורה בחנוכה

גילוי ספר לקט יושר והדפסתו הראשונה

החוקר הידוע משה שטיינשניידר הוא זה שגילה את כתה"י של ספר לקט יושר על או"ח ועל יו"ד בספריה הגדולה במינכן. עשרות שנים לפני שנדפס הספר לראשונה השתמשו בו חוקרים של דברי ימי ישראל בארצות אירופה, בעיקר ר"א ברלינר (שפירסם ממנו בשנת תרכ"ט את סדר ליל הפסח) ומוריץ גידמאן (עי' במבוא לחלק יו"ד בדפו"ר עמ' VII-VIII). אח"כ הגיעה העתקה שהעתיק אדם בשם ר' זלמן טוביה יפה בעבור החכם הידוע שזח"ה (שלמה זלמן חיים הלברשטאם) לידי הרב יעקב פריימן זצ"ל, אז אבד"ק העלישוי שבמדינת מעהרין ואח"כ אבד"ק פוזנא⁵³, והוא הוציא לאור בהוצאת 'חברת מקיצי נרדמים' בברלין, חלק או"ח בשנת תרס"ג וחלק יו"ד בשנת תרס"ד. אמנם ההעתקה של כתה"י שבו השתמש לא היתה כ"כ מדוייקת, ורק כשהגיע לאמצע חלק יו"ד ראה המהדיר הרב פריימן את כתה"י עצמו בספריית מינכן, וציין חלק מהתיקונים (לחלק או"ח שכבר נדפס ולחלק יו"ד שהיה כבר מוכן לדפוס) בנספח שקרא לו 'חיסרון להימנות', שנדפס בסוף כרך יו"ד⁵⁴.

כאמור – הספר הזה וכן מחברו לא הוזכרו בשום מקום עד שנמצא כתה"י במינכן, והיו שעוררו על כמה פסקים תמוהים שבספר. הראשון שבהם הוא הרב יחיאל אברהם זילבר זצ"ל בספרו 'בירור

שמביא משלוח מנות בפורים שאין מודים בפורים על משלוח מנות, ומקורו הכתוב היחיד הידוע הוא בלקט יושר⁵². לסיום, ר' יוזל מביא בשמו בענין הציפיה לביאת המשיח: "וזכורני שאמרת להגאון ריש גלותא מוהר"ר איסרלן... זקן כמותך מה הנאה יש לך במשיח? והשיב לי, מי יתן שאראה משיח רק חצי שעה, ואח"כ אמות ברצון. ולא היה בי זריזות לשאול לו הטעם" (חיו"ד עמ' 100).

ועוד כמה נקודות חשובות בספר לקט יושר: א. קיימות בספר, כמו בספרי ראשוני אשכנז אחרים, גירסאות בבבלי ובירושלמי השונות לעיתים מהגירסא שלפנינו ושנמצאת בספרי ראשונים אחרים, וכן גירסאות שונות בסדר התפילה. ב. בספר לקט יושר מביא הכותב הרבה תשובות של מהר"ש מנוישטט ושל מהרי"ל וכמובן של רבו בעל תרוה"ד, שאינן נמצאות בספריהם ובספרי גדולי אשכנז האחרים. ג. הכותב מזכיר בכמה מקומות חילופי מנהגים והבדלים בתקנות הקהילות בין אושטרייך וריינוס, ובכמה דברים נהגו בנוישטט מנהג אחר; יש לציין שר' יוזל כותב כלל בשם רבו: "כמדומה להגאון זצ"ל, כל מה שכתוב במרדכי רינוס ולא כתוב במרדכי אושטרייך – בכולן יש לפקפק" (להלן עמ' קז). ד. סדר הפסח למהרא"י שנמצא בלקט יושר (להלן עמ' קצג ואילך) היה ידוע גם ממקומות אחרים (נזכר למשל בשו"ת מהרש"ל סי' פח, למרות שלא הגיע לידי מהרש"ל הספר לקט יושר).

מוציא לאור שו"ת הרמב"ם ועוד ספרים חשובים.

54 בדבריו בראש 'חיסרון להימנות' כתב שהוא יציין את כל השינויים וההוספות שמצא, אך רבות הן הנוסחאות המוטעות בדפוס שלא תוקנו.

52 להלן עמ' שנט; לא מצאנו מנהג זה בכתובים, אך על קיומו בקהילות גרמניה העידו עדים נאמנים – הרב דויד יצחקי והרב בנימין שלמה המבורגר שליט"א.

53 אביו של החכם הידוע רא"ח פריימן הי"ד,

הלכה' בכמה וכמה מקומות, והוא קבע שעל ספר זה יש לקיים את דברי החזו"א שלא לסמוך על ספר הנדפס מחדש מכת"י שאין לו מסורת. אחריו דן בענין באריכות הרב יהודה לביא בן דוד⁵⁵, והראה פנים לכאן ולכאן; אך מאוחר יותר⁵⁶ תיקן הרי"ל בן דוד את דבריו, וכתב שלמעשה אין שום סיבה לחשוד שמשוהו בספר אינו כשורה, ודברים תמוהים שנמצאים בו פה

ושם קרוב לומר שסיבתם ניסוח לא מדוייק, או שלהיפך – בגלל שכתב כל דבר שאמר או עשה רבו הוא העיר וציין גם להנהגות שאחרים לא העירו עליהן. עוד הוסיף שכמה דברים שחשבו שאין להם מקור, ועוררו אף חשד של זיוף – נמצא לבסוף שהוזכרו גם בראשונים אחרים, ביחוד בספרי גדולי אותם דורות כמהר"ש ומהרי"ל ותלמידיהם, עיי"ש⁵⁷.

יואל קטן; עמיחי כנרת

מנהגי מהרי"ל, מנהגי ר"א טירנא, דינים והלכות למהר"י ווייל, וכן מנהגי אשכנז יותר מאוחרים, כמנהגים דק"ק וורמישא של ר"י שְׁמֶשׁ (מהדורת הרב המבורגר) ומנהגות ורמייזא של ר"ל קירכום (מהדורת הרב פלס)⁵⁹, וכן בספרי הפסק והשו"ת של רבני דורו, ובראשם כמובן ספרי רבנו: ספר תרומת הדשן שכתב בעצמו, וחלק 'פסקים וכתבים' שנערך ע"י תלמידו.

את המילים והביטויים בגרמנית-יהודית תרגמנו ופירשנו ע"פ "מילון יידיש-עברית

מהדורתנו

בעה"ת אנו מוציאים עתה לאור את ספר לקט יושר ע"פ כתה"י המקורי שנכתב ע"י ר' יוסף יוזל ב"ר משה, והוא כתה"י היחיד הידוע היום בעולם של ספר לקט יושר, ומספרו 405 בספריית מינכן (מספר הסרט שלו במכון לתצלומי כת"י בירושלים: 1646⁵⁸). הוספנו מראי מקומות, ציונים, הערות והפניות. השתדלנו לציין מקבילות רבות לספרי המנהגים של התקופה: מנהגי מהר"א חילדיק, מנהגי מהר"ש, מנהגי מהרא"ק,

לקט יושר לא הוחזק לפוסק וספרו לא התפשט – כי טיבו ניכר מתוך ספרו שאע"פ שלא היה בעל הוראה הוה דייק טובא בשמעתתא, ושימש רבו באמונה, וקרא לפניו רוב מה שכתב, והגיה ככל אשר צוהו; ולא מסתברא שהספר נזדייף או שנתערבו בו זיופים".

58 מספרו של חלק יו"ד: 404 (מ"ס 1645). תצלום כתה"י בספריה הלאומית חתוך מעט בראשי וסופי הגליונות במספר מקומות, והסתיענו בתצלומים שנשלחו אלינו על פי בקשתנו מספריית מינכן.

59 בכל הציונים לספרים אלו ציינו סימנים ועמודים לפי מהדורות 'מכון ירושלים'.

55 בקובץ 'צהרי בעריכת הרב אליקים דבורקס כרך ראשון תשנ"ח עמי קפב ואילך, ומנה שם את כל המקומות שבהם העיר על הספר הרב זילבר הני"ל.

56 בקובץ הני"ל כרך שביעי טבת תש"ס עמי תקטו-תקטז.

57 האדמו"ר מקלויזנבורג, רבי יקותיאל יהודה הלברשטאם זצ"ל, כשדן בדבריו בתשובה שמקורה בלקט יושר מעיר בסוגריים: "הגם שאיני יודע אם מר בר רב אשי חתים עליה" (שו"ת דברי יציב אה"ע סי' עח סוף אות א). אמנם ע"י בשו"ת פאת שדך לגרש"ד מונק זצ"ל סי' ד שכתב שאין לערער על הספר "מפני שבעל

בלבד; מסיבה זו נהגו כל המשתמשים בספר במאה השנים האחרונות להפנות להלכות שבספר בציון מספר העמוד בספר הנדפס; לכן רשמנו את מספר העמוד בדפו"ר בראשו של כל עמוד ועמוד במהדורתנו, כאשר מובן מאליו שכל עמוד בדפו"ר מפרנס כמה וכמה עמודים במהדורה זו⁶¹. הציונים לדברי רבנו בכרך זה במבוא ובהערות צוינו על פי מהדורתנו, ולכרך יו"ד על פי מספרי העמודים בדפו"ר.

היות והשינויים בין נוסח הספר הנדפס ונוסח כת"י המחבר מרובים, והנוסח הנדפס לא קנה עדיין את מקומו בין הפוסקים כנוסח קדום של ספר קדמון, החלטנו לוותר על ציון המקומות הרבים שבהם נוסח מהדורתנו שונה מהנוסח הנדפס, חוץ ממקומות יוצאים מהכלל.

אחת מהנקודות שבה היה צורך לתקן את הנוסח הנדפס היא ריבוי הסוגריים שנמצא בו, המקשה על המעיין. בהשוואה לכתה"י התברר, שהסוגריים שבספר נבעו בדרך כלל מכך שלעיתים הוסיף המחבר משפטים בגיליון כתה"י כנ"ל, או הוסיף קטע שלם ברווח שבין שני קטעים כך שחלק מהתיבות נכתבו על הגיליון, ודרכו של המהדיר הקודם היתה לסגור בסוגריים כל מה שלא היה כתוב בעמוד עצמו, גם אם מדובר על המשך המשפט של אותה פסקה. אמנם בכל מקום שהיתה לענ"ד משמעות לכתובת תיבות מסויימות ע"י הכותב מאוחר יותר מאשר גוף הספר – ציינו בהערות שתיבות אלו

לשו"ת גדולי אשכנז" של יוסף בר-אל (בהוצאת אוניי בר-אילן, תשל"ז), וכן ע"פ פירושי המילים בספרי חכמי אשכנז השונים שיצאו לאור במסגרת 'מפעל חכמי אשכנז' של מכון ירושלים, ובעזרתם האדיבה של הרב ב"ש המבורגר, ראש מכון מורשת אשכנז, ושל פרופ' חוה טורניאנסקי מהאוניי העברית, ותשו"ח להם.

נשארנו נאמנים לכתב היד שהוא אוטוגראף הכותב. הכותב נהג לקצר פעמים רבות את סופי התיבות, בעיקר בתיבות כגון 'שלו' (במקום שלום, ראה ברמ"א יו"ד רעו, יג) וכד', וכן לכתוב 'יודי' במקום יהודי וכד'. בדרך כלל השלמנו את התיבות מבלי להעיר על כך. לעיתים כדי שהקריאה תהיה רהוטה יותר הרשינו לעצמנו לתקן גם תיבות אחרות: כעין זה שינינו "כמדומי ליי" ל"כמדומה ליי" וכיו"ב; אולם בדרך כלל השארנו את הכתיב כפי שהוא, כולל טעויות בולטות בענייני לשון.

במקומות מסויימים נוקדו תיבות בכתה"י, וכמובן שהותרנו את הניקוד גם במהדורתנו. הוספנו ניקוד משלנו רק בתיבה 'קָתב' בראשי כותרות התשובות שהביא הכותב (להבהיר שאין מדובר בפועל 'קָתב').

הספר לא היה מקוטע לפרקים, וגם החלוקה לפיסקאות לא היתה שיטתית⁶⁰, ואנו הוספנו חלוקה לפרקים לפי הנושאים השונים וכן חלוקה לסעיפים ממוספרים, בעוד שבדפו"ר קיימת חלוקה לנושאים

⁶⁰ ועיי בשו"ת ציץ אליעזר ח"ו סו"ס י

שהגרא"י ולדנברג זצ"ל התחבט להיכן לשייך משפט בספר לקט יושר בגלל החלוקה הלא-ברורה באותיות.

לסעיפים.

⁶¹ בדפו"ר צוינו העמודים בספרות, ואצלנו באותיות.

בספר, נוסף לתרגום ביטויים מן הגרמנית-היהודית העתיקה.

ידידי הרב רועי הכהן זק שליט"א, הרב עודד זוננבליק שליט"א, הרב יצחק חמו שליט"א והרב אליהו משולמי שליט"א, שאף עימם התייעצתי ונעזרתי בהבנת מספר עניינים בספר.

לכתיבת ההערות נעזרתי רבות בספרי המאספים שבדורנו, ובתוכם ספריו הנפלאים של ידידי הרב יוסף פאק שליט"א: "ואני אברכס", "בסוכות תשבר", "ימי הלל והודאה" ו"ימי משתה ושמחה". תודה גם לרב דוד צבי הילמן שליט"א, לפרופ' יצחק אריק זימר, לפרופ' י"ש שפיגל, לרב דוד גרבר, לרב חיים בניש ולרב ישראל מאיר לוינגר שליט"א על סיועם. יישר כוחם של צוות פרויקט השו"ת על הכלי מחזיק הברכה שהניחו לפני הלומדים, שהשתמשנו בו רבות. כן היה לנו לסיוע רב מאגר 'אוצר החכמה'.

תודה וברכה מיוחדת לרב יואל קטן שליט"א, ראש מכון שלמה אומן שע"י ישיבת שעלבים, שליווה בטוב טעמו את עבודת הההדרה וסייע רבות להשלמת הכנת הספר, עבר על כולו והעיר את הערותיו, וגם השתתף בהכנת המבוא.

תודה להנהלת "מכון שלמה אומן" ולהנהלת ישיבת שעלבים על טירחתם ומאמציהם לאפשר את פעולות מכון שלמה אומן ולהכין מהדורה זו, להגדיל תורה ולהאדירה.

אזכיר כאן את הרה"ג רבי יוסף בוקסבויס זצ"ל, מיסדו ומנהלו של "מכון ירושלים" המפואר, שראה חשיבות גדולה בההדרת הספר במסגרת 'מפעל תורת חכמי אשכנז' של המכון, ועודד אותי להכנס למלאכה זו. תעמודנה לו זכויותיו

הוכנסו מתוך מה שנוסף בגליון הספר; כך התיבות "כתב בספרו" וכן "כתב" פלוני וכן "תשובה" וכדי בכותרת הפסקאות נכתבו בדרך כלל בגליון כתב היד.

עקב העובדה שלעיתים לשונו של הכותב אינה ברורה דיה, היו לא מעט מקרים שנוצר קושי גדול בהבנת פשט דבריו. טרחנו להסביר כל הלכה ולמצוא את מקורותיה ואת הפוסקים שהביאוה, ולעיתים הצענו פירושים שונים. על טיוטת הערותינו עבר הגאון רבי שמואל ברוך דויטש שליט"א, ואנו מודים לו על תיקוניו והערותיו. עכ"פ נכיר תודה למי שיעמידנו על האמת במקומות שנותרו סתומים או ששינו בפירושם או שיש להם פירוש עדיף.

דברי סיום ותודה

תודות מקרב לב לכל המסייעים לספר זה, ורבים הם:

גיסי הרב יהושע האיתן שליט"א שבזכותו התחלתי בלימוד ספרי המנהגים של מהר"ש, מהרי"ל, ר"א טירנא, ועוד, וממנו קיבלתי את דרך ההתבוננות בהם.

הרב ישראל מרדכי פלס שליט"א על הכוונתו ועצותיו החשובות למלאכת הההדרה. הוא אף קרא חלקים מהספר והעיר הערות מחכימות עליו ועל המבוא, וכן התייעצתי עימו בהבנת מספר עניינים בספר.

הרב זלמן מנחם קורן שליט"א, שהעיר הערות חשובות בפסקים ובתשובות העוסקים בענייני השעות והתקופות, וצירף נספח גדול ומעמיק העוסק בשעות הנזכרות בחז"ל ובראשונים.

הרב בנימין שלמה המבורגר שליט"א ראש מכון 'מורשת יהדות אשכנז' על סיועו החשוב בהבהרת מספר עניינים

הרבות בהוצאת ספרי ראשונים ואחרונים. תנצב"ה. תחזקנה ידיהם של בניו הרבנים שליט"א שכרעי דאבוהון נושאים את 'מכון ירושלים' על כתפיהם, יזכו להוציא לאור עוד ספרים רבים לתועלת לומדי התורה ושוחריה. ייש"כ של המדפיס הוותיק הרב ר' מרדכי קוביטשעק שליט"א, שחוכמתו וסבלנותו עמדה לנו להביא ספר זה לידי גמור נאה מלבר ומלגו.

אכיר טובה למקומות התורה בהם זכיתי ללמוד – ישיבות שעלבים, 'מרכז הרב' וקדומים, לרבניהם ולתלמידיהם. התודה והברכה גם לישיבת איתמר שבשומרון בה אני זוכה ללמוד וללמד, ובצילה חסיתי בעת ההדרת הספר.

הספר מוקדש לזכרה של אמי מורתי היקרה מרת פרידה שולמית ע"ה, שהסתלקה מאתנו בוי בתמוז תשס"ח. כבוד התורה היה יקר בעיני, והיא שמחה מאוד על עבודתי בספר זה. ילדיה ומוקיריה הרבים נושאים בליבם תמיד את מידותיה הטובות ונעימותה. תנצב"ה.

אזכיר גם את חמי הרה"ג ר' מאיר האיתן (הייטנר) זצ"ל, ששימש בקודש כרב האזורי של השומרון. היה עובד ה'

בכל לבו, קשור לדמותו של סבו הגאון רבי משולם ראטה זצ"ל ולרבותיו בישיבות כפר חסידים ו'מרכז הרב'. זכה להיות ממיישבי השומרון, ובאש הקודש שבקרבו חיזק את חומות הדת בישובים החדשים שקמו. נלבי"ע ו' אלול תשנ"א.

התודה והברכה לאבי מורי ר' יוסף מרדכי נ"י, אשר השקיע הרבה בחינוך ילדיו לדרך ארץ ולתורה, והוא לנו למופת לאהבת תורה וחסד, ועוזר לנו רבות. יה"ר שיראה ברכה במעשי ידיו, וירוה רוב נחת מכל יוצ"ח. ברכה מקרב לב לזוגתו בזיוו"ש מרת חנה שתחי', יהי רצון שיזכו לרוב נחת ושמחה עד זיקנה ושיבה.

התודה והברכה לחמותי הרבנית מרת דבורה שתחי' שעומדת תמיד במסירות לתומכנו בכל, יה"ר שתזכה לרוב נחת מכל המשפחה היקרה.

מנשים באוהל תבורך רעייתי שעומדת לימיני וסייעה לי גם בעבודתי בספר זה. ישלם לה ה' על פועלה הטוב.

נודה לקונה עולם שזיכנו לברר מקחו של צדיק, ויהי רצון שנוכה אנחנו וצאצאנו לעסוק בדברי תורה, להיות מהעמלים ומקבלים שכר בריצתם לחיי העולם הבא.

עמיחי כנרתי

איתמר תש"ע

תוכן ענינים

- הקדמת הכותב**
- א**
- ה**
- הלכות הנהגת הבוקר**
- א. לבישת בגד הפוך • ב. סדר נעילת המנעלים •
  - ג. עשיית מצוה קודם התפילה • ד. הנהגות בית הכסא • ה. בית הכסא כהפסק לעניין ברכת התורה ומצות ציצית; תשובת מהרי"ל •
  - ו. חליצת טלית קטן לפני בית הכסא • ז. ברכת אשר יצר סמוך לסעודה • ח. ברכה על צרכים קטנים • ט. ישיבת על בית הכסא שאשתו נידה יושבה עליו • י. להשתין מים בנהר שרוחץ בו • יא. אופן הכאת השמש כשקורא לתפילה • יב. סדר נטילת ידים ונקיון הגוף בבוקר • יג. נוסח ברכות השחר וסדרם
- הלכות ציצית**
- א. אופן עטיפת הטלית • ב. ברכה בלחש על טלית ותפילין • ג. צורת הטלית קטן והברכה עליו; תשובה בענין זה • ד. פשט טלית קטן כשהלך לבית המרחץ • ה. טלית קטן בלילה • ו. ברכה על טלית גדול שאול • ז. תשובת רבינו על ציציות צמר לטלית משי • ח. טלית של פשתן • ט. כנפות הטלית • י. ציצית מצמר גזוז ולא תלוש • יא. הידוק הקשר הראשון לכנף • יב. חוליות הציצית • יג. יחסי האורך בין הגדיל לפתיל • יד. אורך הציצית • טו. תעשה ולא מן העשוי • טז. האם נשים יכולות לעשות ציצית • יז. אופן קיפול הטלית • יח. תפירת טלית שנקרעה תוך שלוש אצבעות לכנף; תשובות מהרי"ל ורבינו • יט. חיוב ציצית בסדין • כ. לעשות אימרה לכנף • כא. הליכה בציצית סמוך לקבר ולמיטה של מת • כב. תשובה בענין חוט ציצית שנחלקה שזירתו למטה • כג. קשרים בחוטי הציצית • כד. תשובה בענין בגד שרקומה
- א**
- בו צורת מלאכים • כה. תשובה בענין לבישת טלית והנחת תפילין אחר תפילת מעריב • כו. תשובה בענין דברי הסמ"ג על כנף וגדיל • כז. צבע העטרה • כח. ברכה על טלית קטן וטלית גדול • כט. סידור הטלית בשבת
- הלכות תפילין**
- כא**
- א. ק"ש עם תפילין עדיף מתפילה בציבור • ב. אופן הנחת תפילין של יד • ג. אופן הנחת תפילין של ראש • ד. יניח תש"י גם כשאינו יכול להניח תש"ר • ה. כיסוי התפילין של יד • ו. מקום הנחת תש"ר בראש • ז. תשובה בענין הפסק בדיבור בין התפילין כשמניח בחול המועד • ח. תשובה בענין מי שאינו נימול אם יניח תפילין בשבת • ט. תפילין בחול המועד • י. עיבוד העורות לשם קדושת ס"ת ותפילין • יא. פרשיות תפילין שנמחקו ועדיין רישומן ניכר • יב. מקום הרצועות והבית בהנחת תש"י • יג. סדר קדימת טלית ותפילין • יד. מצות תפילין למי שחולה ומצטער • טו. טלית ותפילין שמונחות בכיסם • טז. כיס תפילין שנפל לארץ • יז. להכניס תפילין תיק בתוך תיק כשעושה צרכיו • יח. לשנות מקום הקשר ברצועה של יד • יט. תשובה בענין הפושט תפילין על מנת להחזירם מיד האם יברך שנית • כ. זמן חליצת תפילין בכל יום, ובראש חודש וחול המועד
- הלכות תפילה**
- כז**
- א. סדר ברכות מברכות השחר • ב. תפילה בלשון יחיד או רבים • ג. תפילת הדרך — נוסחה ומקום אמירתה • ד. שמע ישראל שלפני ברוך שאמר • ה. נוסח חתימת ברכת התורה • ו. תשובה בענין ברכת התורה למשכים ללמוד בלילה • ז. ברכות השחר למשכים ללמוד בלילה • ח. חזן

ושומע תפילה • מט. תשובה בענין שינוי נוסח שלום רב ושים שלום • נ. עד מתי יכול לענות אמן • נא. אמירת קדושה • נב. תשובה בענין זקיפת הגוף בהזכרת השם במודים דרבנן • נג. שיעור הכריעה

הלכות ברכת כהנים
מד
 א. הקריאה לכהנים לברך • ב. תשובה בענין מתו הכהנים מברכים • ג. נייגונים בפסוקי ברכת כהנים • ד. ברכת כהנים בש"ץ כהן • ה. תפילת ריבון העולמים • ו. כהן שנושא כפיו אם צריך לפרוש מאשתו בלילה • ז. תשובות בענין כהן שאינו רוצה לעלות לדוכן עם כהן אחר • ח. תשובה בענין זמן חזרת הכהנים שלא ברכו ברכת כהנים לבית כנסת, ובענין נוסח הברכה לכהן יחיד שמברך • ט. עמידת הכהנים על שרפרף

הלכות תחנון וסוף התפילה
נא
 א. עמידת הציבור בחזרת הש"ץ • ב. תחנון בעיר שיש בה ברית מילה • ג. הליכה לברית מילה • ד. הטיה לצד ימין בתחנון • ה. תשובה בענין תחנון בשחרית שלפני התנונה • ו. תחנון רק במקום שיש בו ספר תורה; תשובת מהרי"ל • ז. תשובה בענין מצורע שנכנס לבית הכנסת • ח. נוסחאות ב"עלינו לשבח" • ט. התחילו להתפלל במנין ויצאו חלקם • י. לצרף למנין מי שמתפלל תפילת לחש

הלכות קריאת התורה
נו
 א. קריאה בתורה כשאינן מנין • ב. תשובת רבינו בענין העולה לתורה מאיזה צד עולה ויורד מהבימה • ג. אם אין כהן, למי קורין לתורה • ד. מי קורא לכהן לעלות לתורה • ה. קריאה לעולה לעלות לתורה • ו. עד מתי מחכה לאחר הקריאה בתורה • ז. לעלות לתורה מי שאינו יודע לקרוא • ח. עמידה בשעת קריאת התורה, הגבהה והחזרה לארון הקודש • ט. טעם עליון וטעם תחתון בעשרת הדיברות • י. נמצאה טעות בספר תורה בשעת הקריאה • יא. נגיעה בספר תורה כשמגביהו • יב. הנהגות בשעת ההגבהה

שטועה בהגיית המילים בפסוקי דזמרה • ט. לסיים לומר ישתבח לפני שהש"ץ מסיימו • י. לומר בשביל יחיד דבר שבקדושה • יא. לא לומר פסוקים בשעת קדיש וברכה • יב. כריעות בקדיש • יג. אמירת הש"ץ אמן יהא שמייה רבה • יד. אמירת הש"ץ ברוך השם המבורך לעולם ועד • טו. עמידה באמירת ברכו • טז. ק"ש כוותיקין • יז. קדושה שביוצרו קדושה שבתפילה • יח. שכח החזן המאורה או אזכרה איך ישלימם • יט. קריאת שמע ומנהגיה • כ. אמן של האל הקדוש ושומע תפילה • כא. הפסקה בק"ש לשמוע הסידרה • כב. דיני צניעות ונקיות בשעת ק"ש ותפילה • כג. לשחות מים בשבת לפני תחילת התפילה • כד. כשיש מילה או חתונה בבית כנסת אחד בעיר מה הדין בביהכ"נ השני, ותשובה בענין זה • כה. דיני ריקקה בתפילה • כו. כיוון החלונות בבית כנסת • כז. אופן הנחת הידים בשעת התפילה • כח. לסדר על עצמו בשעת התפילה טלית שנשמטה • כט. מקום רבינו בבית הכנסת בניאושטט • ל. הנמצא בשמונה עשרה מה יכוון ליבו בקדושה • לא. תשובה בענין חזרת הש"ץ האם מתחילה בפסוקי שומע תפילה • לב. כריעה כשאומר זכרנו ומי כמוך • לג. ש"ץ שאינו רוצה להוציא אחד מהקהל בתפילתו • לד. הוספות בשלוש ברכות ראשונות בימים נוראים • לה. טעם הנוסח "חסדי אבות" ולא אבותינו • לו. ש"ץ ששכח לומר קרובין בברכה ראשונה • לז. כתיבת שם ה' בתחילת ברכה שניה שבשמונה עשרה • לח. נזכר לפני שהתחיל את הברכה השלישית שטעה בהזכרת גשמים • לט. ניקוד המילים "ובדברי קדשך" שבקדושה • מ. נוסח "גואל חזק אתה" • מא. זמן התחלת שאילת גשמים בגולה • מב. הזכרת שאלת גשמים לציבור לפני התפילה • מג. נוסח "לתוכה תכין" • מד. תשובה בענין טעה בברכה האמצעית להיכן חוזר • מה. הפסיעות והאמירות בסיום שמונה עשרה • מו. אין ליחידים לנגן עם הש"ץ • מז. להמתין בתפילת לחש שהש"ץ שיגיע למחיה המתים כדי לענות קדושה • מח. אמן של האל הקדוש

המזון • כז. שתוי מברך את כל הברכות •
 כח. לאכול כזית דגן כדי לברך ברכת המזון •
 כט. שכח על הנסים בברכת המזון • ל. אמן אחר
 בונה ירושלים • לא. נוסח ברכת המזון •
 לב. החזקת הכוס של ברכת המזון • לג. ברכה
 אחרונה על כוס של ברכת המזון • לד. צירוף
 שתי חבורות לזימון • לה. צירוף לזימון אוכלי
 בשר ואוכלי חלב • לו. מיהו המזמן • לז. הדחה
 ושטיפה לכוס של ברכה • לח. צירוף מאכלים
 שאינם פת לזימון • לט. שתה יין והצטרף לזימון,
 מתי יברך ברכה אחרונה • מ. צירוף נשים לזימון •
 מא. נוסח ברכת המזון לנשים • מב. הפסק שנים
 מסעודתם כדי לזמן • מג. כיבוד הכהן לזמן •
 מד. המתנת אחד לשנים כדי לזמן • מה. נוסח
 הרחמן כשמפסיקים לו לזימון משולחן אחר •
 מו. כובע קש על הראש בשעת הברכה •
 מז. זימון בבית גוי • מח. נוסח הרחמן •
 מט. לברך לעצמו בנחת את ברהמ"ז • נ. הגבהת
 כוס של ברכה • נא. נוסח הרחמן • נב. הרחמן
 בראש חודש • נג. ברכה על זנגביל • נד. ברכה על
 תותים • נה. ברכה אחרונה על מים • נו. ברכה על
 ריבת פירות • נז. ברכה על שקדים מצופים •
 נח. ברכת שהכל כשמסופק בברכה ראשונה •
 נט. הערות על ברכות מהר"ם • ס. נוסח ברכה
 מעין שלוש • סא. ספק ברכות להקל • סב. לכלול
 בנוסח ברכה מעין שלוש דבר שמסופק
 בשיעורו • סג. אחיזת המאכל ביד ימין בשעת
 ברכה • סד. ברכת מיני בשמים לפטור גם עצי
 ועשבי בשמים • סה. נוסח ברכת מעין שלוש •
 סו. ברכה על בריה • סז. חבוש שהשתחרר וחולה
 שהתרפא • סח. תשובה בענין ברכה על ריח
 הפלפלין • סט. ברכה על מי שעורים • ע. ברכת
 האב ברוך שפטרני כשבנו בר מצוה •
 עא. הקדמת מין גבוה לברכה • עב. אכילה
 וברכה במקום אור • עג. הליכה בלילה מעיר
 לעיר • עד. תענית חלום כשחברו חלם עליו •
 עה. סדר ונוסח הטבת חלום • עו. תענית חלום
 בחנוכה • עז. דיני תענית חלום • עח. ברכת
 שהחיינו על בגד חדש • עט. ברכת שהחיינו על
 פרי חדש • פ. ברכת האילנות • פא. ברכת החמה

ובהוצאת והחזרת ס"ת • יג. עלית כהן, לוי
 וישראל לקריאה • יד. הנהגות הגולל ספר תורה •
 טו. קריאת פסוקים למפטיר

הלכות בית הכנסת

א. בעלות במקום בבית הכנסת • ב. לא להגביה
 גג בית יותר מגג בית הכנסת • ג. לעמוד
 כשאחוריו נגד ההיכל; לעמוד בגילוי ראש
 בביהכנ"ס • ד. להתפלל פעמיים אותה תפילה
 בבית כנסת אחד • ה. לישב ולקרוא פסוק
 כשנכנס לבית הכנסת • ו. אכילת בחורי הישיבה
 בבית המדרש • ז. בית הכנסת בישיבה ובית
 הכנסת של קהל • ח. קופת צדקה על הבימה •
 ט. נר נשמה בבית הכנסת • י. לימוד תורה
 ואכילת שחרית לאחר התפילה • יא. שעה קבועה
 כל יום לתלמוד תורה • יב. קניה בשוק לכבוד
 שבת • יג. משא ומתן ביושר

הלכות נטילת ידיים, סעודה, וברכות הנהיגין והשבח

א. נטילת ידיים מברז שניקב ומקולקל • ב. נטילת
 ידיים במים שנעשתה בהם מלאכה • ג. נטילת
 ידיים כשיש רטיה ביד • ד. נטילת ידיים במקום
 סכנה • ה. נטילת ידיים על ידי גוי • ו. להסיר
 טבעות מהיד בשעת נטילת ידיים • ז. נטילת ידיים
 לפירות ולפני ברכות • ח. נטילת ידיים רק בדבר
 שברכתו המוציא • ט. הפסקה בין לבו לערוה
 בשעת ברכה • י. סדר הקדימה בנוטלים ידיהם •
 יא. איזה לחם קודם לברכת המוציא • יב. ברכת
 המוציא על פחות מכזית • יג. לשים מלח על
 הלחם • יד. ברכה על בצק ממולא בשר או גבינה •
 טו. לתת לרואה ממאכל שאוכל • טז. הפסקה בין
 אכילת בשר לאכילה גבינה או דגים • יז. ברכה
 על שמרי יין • יח. להוציא ידי חובה בברכת
 בפה"ג בתוך הסעודה • יט. ברכת הטוב והמטיב
 על יין • כ. ברכה על פירות בתוך הסעודה •
 כא. תשובה בענין שינוי מקום • כב. מים
 אחרונים • כג. עיטור כוסות כשמקדש •
 כד. זמירות בסעודות שבת • כה. פירוש דין
 עיטור לכוס • כו. כיסוי הראש בשעת ברכת

הלכות סוף היום

א. צרכים קטנים בכלי ליד מיטתו • ב. ברכת התורה ללימוד שלאחר שנת צהריים • ג. שינת צהריים • ד. שינה בנעליים או גרביים • ה. ברכת התורה על פלפול • ו. נטילת ידים קודם תפילה • ז. ציציות בסוגי סרבליים • ח. זמן תפילת ערבית ביום החתונה • ט. תשובה בענין תפילת מעריב קודם פלג המנחה • י. תשלומין לאמירת קדיש ואשרי של מנחה לאחר שעבר היום • יא. לימוד תורה בשעת בין השמשות • יב. דיני ק"ש שעל המיטה • יג. שינה כשבגד למראשותיו • יד. שינה בחדר שיש בו ספרים • טו. סדר חליצת הנעליים • טז. הנהגות ודיני תשמיש המיטה • יז. ברכת הבתולים

הלכות ערב שבת וליל שבת

א. לבישת בגדים מיוחדים לשבת • ב. השכרת בהמה לגוי שתעבוד אצלו בשבת • ג. איגרת שבאה בשבת מחוץ לתחום • ד. אכילה סמוך לשבת • ה. תענית בערב שבת • ו. הכנה ביום שישי לכבוד שבת • ז. תשובה בענין העמדת שעון מערב שבת • ח. תשובה בענין צליית תפוחים בערב שבת סמוך לחשיכה • ט. יחוד מוקצה בערב שבת • י. רחיצת הגוף בערב שבת • יא. פריסת מפות על השולחן • יב. חלות לשבת • יג. הסרת מוקצה מהשולחן • יד. טלטול סכין אכילה בשבת • טו. דיני הדלקת נרות שבת • טז. המתנת הציבור לרב כדי להתחיל מעריב בליל שבת • יז. הדלקת נר שבת בדבר היוצא מן הבשר • יח. חידוד הסכינים בערב שבת • יט. האם לברך על הדלקת נר שבת לפני ההדלקה • כ. "ביטול התמיד" בליל שבת • כא. מנחה בערב שבת אחר שהציבור התחיל מעריב של שבת • כב. קבלת שבת של הרב גוררת את הציבור • כג. אמירת פיוט בליל שבת בשעת הכניסה לביתו • כד. דיני קידוש הלילה • כה. בציעת הלחם משנה • כו. אכילת דגים בשבת • כז. מפה על השולחן בשבת • כח. ק"ש על המיטה בליל שבת

הלכות יום השבת

א. זמן הקימה בבוקר בשבת • ב. הכנת הספר תורה במקום הקריאה לפני הקריאה • ג. דינים ותשובות בענין ההפטרה • ד. תשלומין בשבת הבאה לקריאה שהפטירו • ה. דינים ותשובות בענין קריאת שנים מקרא ואחד תרגום • ו. מנהגי סעודה שלישית • ז. פרקי אבות אחרי מנחה

הלכות מוצאי שבת

א. זמן היתר מלאכה • ב. מעריב וקדיש ע"י יתומים • ג. "אתה חוננתנו" • ד. השארת המפה עד לאחר הבדלה • ה. זמירות במוצאי שבת • ו. דיני ומנהגי ההבדלה • ז. סעודת מלוה מלכה • ח. מלאכה וכתובה במוצ"ש • ט. השארת בגדי השבת עד השינה

הלכות מלאכות שבת

א. הוצאת מצנפת מחוץ לעירוב • ב. קיפול טלית או מצנפת בשבת • ג. תשובה בענין שיחה בטלה בשבת • ד. אמירה לגוי לפני שבת • ה. מקום הפמוטות • ו. חשבונות בשבת • ז. דיני מוקצה • ח. פתיחת תנור שסתום בטיט • ט. הוצאת סכין שתקוע בעץ או בקיר • י. הסרת היתדות שאחורי התיבה • יא. סינון יין ע"י סודר שמתוח על כלי, ותשובת מהרי"ל • יב. קשר שנעשה לבו ביום • יג. הטמנה וחימום ע"י גוי • יד. טיבול לחם בתבשיל רותח • טו. חימום שומן שנקרש • טז. בורר לצורך חברו • יז. שפיכת יין על בשמים • יח. סחיטת פירות • יט. שבירת קרח • כ. הטלת גורלות • כא. גוי שהביא פת בשבת • כב. האכלת אווזים ותרנגולים • כג. שתית מים חמים למי שצרוד • כד. חילול שבת עבור יולדת • כה. דין יום שני למילה, ותשובת רבינו • כו. גויים שבאו לעיר על עסקי נפשות, ותשובת רבינו • כז. טלטול מעות שנמצאות בכנף הבגד • כח. אמירת "כל העושה אינו מפסיד" • כט. ליבון ביין • ל. תשובות בענין חילול שבת לכיבוי דליקה ולספק פיקו"נ • לא. תשובה בענין הטמנת תבשיל בתנור • לב. תשובה בענין הבאת חמין מרשות לרשות ע"י גוי • לג. סגירת חלון

קכא**קכו**

אור • יז. דין סומא בקידוש הלבנה • יח. אמירת "שלום עליכם" לרבו • יט. ראיית מקצת הלבנה • כ. סכנת התקופה

הלכות חמץ ומצה
 קנג
 א. דרש לפרשת תזריע • ב. סימני הדרשה • ג-יא. טחינת החיטים למצה וזהירות מחמץ בזה • יב-כ. זהירויות מדין וממנהג במאכלות הפסח • כא. דרש לפרשת מצורע • כב. סימני הדרשה • כג-לא. הכשרת כלים לפסח • לב-לג. שאיבת מים לאפיית המצות • לד-לז. בדיקת וביטול חמץ • לח-מא. דיני ערב פסח • מב-מה. דיני אפיית המצות • מה. אכילת מצה בערב פסח • מו. הקלשת החרוסת בליל שבת • מז. חומרות בדיני פסח • מח. נשים וקטנים בבדיקת חמץ • מט. נגיעה בחמץ בפסח • נ. דיני תערובות חמץ • נא. בצק שדבוק בחלון • נב. הכשרת כלים לפסח • נג. שימור לשם מצה • נד. לישת המצות ואפייתן • נה. האכלת הבהמה • נו. חיטה שנמצאת בעיסה או בתרנגולת • נז. מלאכה בערב פסח

הלכות ליל הסדר
 קפה
 א. סוגי המרור • ב. הכנת חרוסת • ג. כריכת האפיקומן במפה קטנה • ד. הגבהת קערת הסדר, גילוייה וסילוקה • ה. אמירת ההגדה • ו. הלכות אכילת מצה • ז. מאכלים שנוהגים לאכול או להימנע מהם בפסח • ח. יין לארבע כוסות • ט. ק"ש על המיטה ושינה בליל הסדר

סדר רבינו
 קצג
 א. הקדמה • ב. קידוש • ג. נטילת ידים ואכילת כרפס • ד. חציית המצה • ה. הגבהת הקערה • ו. אמירת ההגדה ודיניה • ז. אכילת מצה • ח. אכילת מרור • ט. אכילת כורך • י. סעודה, אפיקומן, ברכת המזון • יא. הלל, נרצה

המשך הלכות פסח
 ריד
 א. ברכה וטיבול בכרפס ומרור איזה מהם קודם • ב. סימנים לסדר פסח • ג. דיני המצות • ד. הכנת דייסה לתינוקות • ה. תערובת חמץ אחר הפסח •

מפני הרוח שמכבה הנר • לד. לקיחת תבשיל מהאש • לה. הנחת תבשיל על תנור • לו. תשובת מהרי"ל בענין סתימת פתח התנור • לז. תשובה בענין הפיכת השעון • לח. תשובה בענין כתיבה באויר • לט. טלטול כתב של גויים • מ. לפרק קורי עכביש • מא. לפורר לחם • מב. מליחת בשר • מג. טלטול כיס של מעות ע"י קטן • מד. פסיקת סכום המעות בשכר הלימוד • מה. כתיבה שאינה בכתב אשורי • מו. מציצת ענבים • מז. ניקוי דם פצע בבגד • מח. המתת שרצים • מט. החזרת משכון לגוי בשבת • נ. לקיחת בגד חדש מבית האומן בשבת • נא. הכשלת משומד בעבירה • נב. רפואה ע"י גוי • נג. שפיכת יין שהחמיץ מכלי לכלי • נד. לבישת כפפות בשבת בבית הכנסת • נה. הכאה בעצם על צלחת • נו. מאכלים לכבוד שבת • נז. הליכה לראות אריות בשבת • נח. יציאה בטלית קטן מחוץ לעירוב, ותשובת מהרי"ל • נט. שתי תשובות סותרות במדכי • ס. ביאור מילים ממסכת שבת • סא. "ביטול התמיד" בליל שבת • סב. סעודות שבת לעני

הלכות עירובין
 קמד
 א. עירוב שהתבטל בשבת ותשובה בענין זה • ב. הבדל בין קרפף לרחבה • ג. דיני עשיית עירוב חצרות • ד. דין לחי שעשוי מסיד • ה. גוי שביטל רשותו

הלכות ראש חודש וקידוש לבנה
 קמו
 א. איסור תפירה לנשים בראש חודש • ב. הוספת תבשיל לסעודה לכבוד ראש חודש • ג. דיני הלל • ד. הזכרת שבת ביעלה ויבוא • ה. בירור נוסח "אתה יצרת" • ו. תספורת הזקן בראש חודש • ז. נוסח ברכת הלבנה • ח. סוף זמן ברכת הלבנה • ט. המתנה למוצ"ש כדי לברך ברכת הלבנה • י. ברכת לבנה בשבת • יא. האמירות לאחר ברכת הלבנה • יב. קידוש לבנה קודם תשעה באב • יג. דין אכל בקידוש לבנה • יד. דין חולה בקידוש לבנה • טו. קידוש לבנה לפני יום כיפור או במוצאי יו"כ • טז. קידוש לבנה במקום שיש

רלז

הלכות חול המועד

- א. כיבוס סדינים לתינוקות • ב. כיבוס כתם •
- ג. פינוי האשפה של הסוסים • ד. כתיבה בחוה"מ •
- ה. תשובת רבינו בענין מכירה והלוואה בחוה"מ •
- ו. כתיבה בחוה"מ • ז. פועל שאין לו מה שיאכל •
- ח. תשובת רבינו בענין כתיבה לצורך רבים •
- ט. דיני אבלות בחוה"מ • י. אמירת במה מדליקין בשבת חוה"מ • יא. קיפול טלית • יב. אפיית מצות במועד לצורך אחרי החג • יג. שיכחת יעלה ויבוא בתפילה • יד. עשיית פתילות • טו. שכר על מכירה

הלכות בין המצרים ותשעה באב רמב

- א. שירה בימי בין המצרים • ב. מנהגי תשעת הימים • ג. ברכת שהחיינו בימי בין המצרים •
- ד. מנהגי תשעת הימים • ה. מנהגי השבתות שבתשעת הימים • ו. ערב ט' באב • ז. סעודה מפסקת וערב ט' באב • ח. מנהגי ט' באב • ט. מוצאי ט' באב • י. התפילה בביירן והגזירה בווינה • יא. דרשה לפרשת ואתחנן • יב. ט"ו באב • יג. אפר בראש החתנים ודין עטרות חתנים וכלות

רנז

הלכות תעניות

- א. השלמת התענית עד הלילה • ב. גמר בליבו להתענות • ג. בירור נוסח בסליחות • ד. אמירת עננו בתעניות ודין שיכחתו • ה. אמירת י"ג מידות ביחיד • ו. שכח לומר עננו ונזכר בשומע תפילה • ז. תשובת רבינו בענין מנין המתענים לומר עננו ולקרוא ויחל • ח. קריאת ויחל בתעניות • ט. שכח ואכל מעט בתענית ציבור • י. ללוות תענית ולפורעה • יא. תענית ביום שישי ובראש חודש • יב. תענית של לומדי תורה בימי הסליחות • יג. הדחת הפה במים ביום התענית • יד. עדיפה תענית ביום שהציבור מסיים • טו. השלמת התענית עד הלילה בתענית נדחית • טז. מנהג חסידים להתענות לפני ר"ה • יז. אמירת סליחות • יח. סדר היום של תעניות ציבור מחשש לצרות שבאות • יט. תענית ביום השנה לפטירת אביו ואמו • כ. תעניות שובבי"ם

- ו. מכירת תערוכת חמץ לגוי • ז. שימוש בכלים שמצופים בדיל בפסח • ח. בל יראה בחמץ של ישראל אחר • ט. פירוש "סובין" ו"מורסן"

הלכות ספירת העומר וימי הספירה ריז

- א. תחילת זמן הספירה • ב. ספר בטעות את המספר שלמחרת • ג. שכח לספור • ד. דיני איסור חדש • ה. ספירה בליל שבת ובמוצאי שבת • ו. מנהגי אבלות של ימי הספירה • ז. דילג ספירת יום • ח. אכילה לפני הספירה • ט. מנהגי אבלות בספירה, ויום ל"ג בעומר • י. ספירה בבית הכנסת • יא. מתנות לנכרים בימי הספירה

הלכות יום טוב וחג שבועות רכג

- א. יו"ט שני של גלויות • ב. דרשה לפרשת במדבר • ג. סימני דרשה • ד. ביצה שנולדה ביו"ט • ה. ביצים גמורות בתרנגול • ו. הדלקת שיירי פתילות ושמן • ז. טלטול כלי שמלאכתו לאיסור • ח. מת ביו"ט • ט. דיכת מלח • י. דגים שניצודו ביו"ט • יא. מליחת דגים • יב. הרקדת קמח • יג. לחם שלא הופרשה חלתו • יד. סתימת פי תנור • טו. נתינת לחם לשליח • טז. ליבון כלי • יז. בדיקת ירק • יח. טלטול נר של שמן • יט. גרם כיבוי • כ. הטבת נרות של שמן • כא. מלאכת גוי • כב. חימום נר שעוה • כג. מחיאת כף להשתיק תינוק • כד. דיני עירוב תבשילין • כה. בגד חדש לכבוד החג • כו. תחנון מר"ח עד שבועות • כז. סעודת נישואין בליל יו"ט • כח. זמן הליכת רבינו לבית הכנסת בערב שבועות • כט. הדלקת נר יו"ט • ל. בירור נוסח בתפילת מוסף • לא. לימוד תורה ואמירת תהילים אחר הסעודה בלילה • לב. לימוד בבוקר שבועות; ביאור בדברי הסמ"ק • לג. פיזור עשבים בבית בשבועות • לד. לאפות בשכר ביו"ט • לה. אכילת חלב ובשר בסעודת שבועות • לו. חידות הלכתיות שאמר רבנו בסעודה • לז. להביא ביו"ט יין להבדלה • לח. תמיהה בדברי הרא"ש בביצה • לט. תענית חלום ביו"ט

התקיעות עד לסיומן • כז. היכן תוקעים ליחיד • כח. תפילת מוסף קודם שלוש שעות • כט. טעה בהוספות שבתפילה בעשרת ימי תשובה • ל. מדוע הפסוק ייחס שם משפט דוקא ליעקב • לא. התפילה עיקר יותר מהסליחות • לב. טבילה לפני ר"ח אלול • לג. השכמה לבית כנסת ולימוד קבלה מר"ח אלול עד יו"כ"פ • לד. גילוח הזקן ונטילת ציפורניו בערב ר"ה • לה. מנהג הטבילה בערב ר"ה ובערב יו"כ"פ • לו. נוסח ההוספות בתפילה בימים נוראים • לז. ביאור איך שם של ארבע אותיות עולה במניינו ע"ב • לח. אמירת יום תרועה או זכרון תרועה • לט. זמן קידוש בליל ר"ה • מ. אכילת מאכלים לסימן טוב בעשרת ימי תשובה • מא. מאכלים שאוכלים או נמנעים מהם בסעודות ר"ה • מב. שמירת הקביעות לומר התהילים בר"ה • מג. בגדי רבינו בימות חול ובימים נוראים • מד. לבישת בגד מעור בראש השנה • מה. ברכה אחת על טלית קטן וטלית גדול • מו. אחיזת השופר בכל היד • מז. אמירת עננו בראש השנה • מח. ברית מילה בר"ה קודם התקיעה בשופר • מט. הלכות התקיעה בשופר • נ. דין נשים נידות בהליכה לבית הכנסת ואמירת ברכות • נא. בירור נוסחאות בפיוטים שבמוסף • נב. מנהג התשל"ך, ושינה ביום ר"ה • נג. נוסח ותודיענו • נד. ניקוד מילת "לזמן" שבברכת שהחיינו • נה. סדר תפילת אבינו מלכנו • נו. זהירות מפת גויים בעשרת ימי תשובה • נז. בירורים בסליחות שבתפילה • נח. תענית חלום בערב יו"כ"פ • נט. בירור בנוסח התפילה והפיוטים בר"ה

הלכות יום הכיפורים
שב
 א. דרש לפרשת וילך • ב. סימני הדרשה ליו"כ"פ • ג. ענייני תשובה וכפרה • ד. דיני וידוי • ה. טבילה בערב יו"כ"פ • ו. עוד דיני וידוי • ז. נר לכבוד יו"כ"פ • ח. עוד בדיני וידוי • ט. דיני רחיצה ביו"כ"פ • י. דיני נעילת הסנדל ביו"כ"פ • יא. דין יולדת ביו"כ"פ • יב. דין קטנים בצום • יג. נאמנות לחולים • יד. כבוד יו"כ"פ • טו. מהירות בתפילה • טז. נרות יו"כ"פ • יז. יו"ט במוצאי יו"כ"פ • יח. כ"ד

ת"ת • כא. תפילת שנאמרת בבית הקברות • כב. תענית ערב ראש חודש • כג. שכח ואכל באמצע תענית שקיבל על עצמו • כד. דין הבדלה כשמתחיל להתענות במוצאי שבת • כה. מילה וחתונה ביום התענית

הלכות ימי הסליחות
רסו
 א. נרות יו"כ"פ שמדליקים בבית הכנסת • ב. זמירות בימי הסליחות • ג. מצוות ביכורים; גדול העיר מתחיל באמירת סליחות • ד. התחלת הסליחות ביום ראשון • ה. הנהגות ימי התשובה • ו. נתינת צדקה • ז. ביאור י"ג מידות של רחמים • ח. עוד בענין מצוות ביכורים • ט. סימני הדרשה • י. שבעה מינים שנשתבחה בהם א"י, ושבעה דברים שקדמו לעולם • יא. ענייני תפילה • יב. ענייני צדקה • יג. דרשה לפרשת ניצבים

הלכות ראש השנה
רעז
 א. סימני הדרשה • ב. תפילת ר"ה כדי שיעלה השופר לרצון • ג. שופר הגזול ושאל שלא מדעת, ותשובת רבינו בזה • ד. מילה בערב ר"ה • ה. גילוח לכבוד ר"ה • ו. תענית חלום בר"ה • ז. זהירות בעשרת ימי תשובה מבישולי גויים • ח. אכילת דבש חי בראש השנה • ט. מניעה מדברים חריפים ומרים בעשרת ימי תשובה • י. ברכת שהחיינו בלילה השני של ר"ה • יא. אופן התקיעה • יב. לימוד הלכות התקיעה בר"ה שחל בשבת • יג. ניקב השופר וסתמו במינו • יד. תקיעה לנשים לפני או אחרי התקיעות שבבית הכנסת • טו. תוקע לחולה מי מברך • טז. נוסח הברכה על השופר • יז. תקיעה כדי להתלמד בר"ה ולפניו • יח. תקיעה בעמידה • יט. שמע תקיעה או התפלל ואינו יודע באיזה סדר נמצא • כ. שברים ותרועה בנשימה אחת • כא. אורך שבר אחד • כב. סידור התפילה והפיוטים קודם ר"ה • כג. סדר הפסוקים של מלכויות זכרונות ושופרות • כד. טעה בשלוש ברכות אמצעיות של מוסף ראש השנה • כה. מקום הזכרת התמידים וקרבן ראש חודש במוסף ר"ה • כו. דיבור והיסח הדעת מתחילת

התפילין לארבעת המינים • יד. דיני הנענועים
בלולב • טו. החזקת הלולב בידו יותר מזמן
חיובו • טז. החזרת הלולב למים ביו"ט • יז. הקפה
בהושענות בלי לולב • יח. קריאת התורה בחול
המועד • יט. מנהגי יום הושענא רבה • כ. להיכן
פונים כשמקיפים את הבימה באמירת הושענות •
כא. דיני שמיני עצרת ושמחת תורה • כב. ברכת
שהחיינו בשאר ימי סוכות • כג. הידור באתרוג
בצורתו, טעמו וריחו • כד. מכירת וקניית אתרוגים •
כה. דין שואל אתרוג באחריות שמירתו

דברים שמעכבים את התשובה • יט. מנהגי ערב
יוכ"פ • כ. לבישת בגדי עור ביוכ"פ • כא. רחמים
על הבהמה ביוכ"פ • כב. נוסח וידוי על חטא •
כג. בקשת מחילה • כד. עמידה ביוכ"פ •
כה. לבישת טלית בליל יוכ"פ • כו. עמידה על
כרים וכסתות מעור • כז. עמידת שני אנשים ליד
הש"ץ • כח. מהנהגות ליל יוכ"פ • כט. תפילה
למלאכים • ל. אמירת אלהי נצור בתפילת יוכ"פ •
לא. תפילת נעילה • לב. מוצאי יוכ"פ • לג. תשובה
בענין שיעור גרוגרת

שלז

הלכות חנוכה

א. דרש לפרשת וישב • ב. סימני הדרשה •
ג. הדלקה בפמוט • ד. נרות הכפולות בשעוה •
ה. הדלקה תוך עשרה טפחים • ו. מקום הנרות
וכיוון ההדלקה • ז. הדלקת הנרות בבית הכנסת •
ח. זמן ההדלקה • ט. שיעור זמן ההדלקה •
י. להדליק שוב כשכבה הנר • יא. קריאה לאור
הנר • יב. שמן זית, ומנורה של קנים • יג. העברת
הנרות ממקום למקום • יד. ברכות ההדלקה •
טו. אמירת הנרות הללו • טז. אשתו מדלקת עליו •
יז. דר ואוכל במקומות שונים • יח. שריפת השמן
והפתילות שנשארו; החלפת פתילות •
יט. הדלקה קודם הברלה • כ. על הניסים •
כא. קריאה בתורה והפטרה • כב. הדלקה בבית
הגוי • כג. חריכת הפתילות • כד. זמר מעוז צור •
כה. אין להרשות לילדים לשחק ליד הנרות •
כו. בחנוכה סידר הכתבים ועשה "קטפות"

שכ

הלכות סוכה

א. דרש לפרשת האזינו • ב. סימני דרשה •
ג. עשיית דפנות קודם הסכך • ד. שטיחת בגדים
ליבוש על הסוכה • ה. ירדו גשמים • ו. ברכות
לישב בסוכה ושהחיינו • ז. שינה בערב סוכות
בצהריים • ח. כשרות סכך שהיה תלוש וחיברו •
ט. העמדת דפנות הסוכה כדרך גדילתם •
י. סידור הסכך בצורה נאה • יא. הוצאת הכלי של
מי רגלים מהסוכה • יב. נר של חרס בסוכה •
יג. ירדו גשמים והלך כבר לישון • יד. ברכת
לישב בסוכה בקידוש הבוקר • טו. פטור מסוכה
כשכבה הנר בסוכתו • טז. שיעור גודל הסוכה •
יז. הורדת גג על הסוכה בשבת ויו"ט כשיורדים
גשמים • יח. דין מצטער בסוכה קטנה • יט. ברכת
לישב בסוכה • כ. ברכת שהחיינו על הסוכה •
כא. נוסח הפרידה מהסוכה • כב. סעודה שלישית
בשמיני עצרת שחל בשבת

שמז

הלכות פורים

א. אמירת תחנון וצדקתך בט"ו בשבט • ב. דיני
ארבע פרשיות • ג. דרשות על התורה בקשר
לפורים • ד. סימני הדרשה • ה. קריאת המגילה
לפני פורים • ו. קריאת המגילה בעשרה •
ז. להאריך באות ו"ו דויזתא • ח. אופן אמירת
חמש מאות איש וכו' • ט. טעות בקריאה •
י. לשמוע חיתוך האותיות בקריאת מגילה •
יא. קריאת המגילה מיושב • יב. סעודת פורים
כשחל ביום שישי • יג. סעודה בליל פורים
ובשושן פורים • יד. זמן ברית מילה בפורים •

שזו

הלכות ארבעת המינים

א. סימני הדרשה • ב. עלה אמצעי של לולב
שנחלק בראשו • ג. לולב כפוף • ד. שיעור אורך
ערבה • ה. חזוית של אתרוג • ו. ליטול לולב חברו
שלא מדעתו • ז. שיעור אורך הלולב • ח. ברכת
שהחיינו כשלא בירך ביום ראשון; דין מי שיש
לו רק חלק מהמינים בשאר ימים • ט. אגד
הלולב • י. הוספה על ההדסים והערבות •
יא. אמירת הלל עם הציבור גם כשאין לו כעת
כל ארבעת המינים • יב. דין מי שנטל אתרוג
בימין ולולב בשמאל • יג. דין חציצה ברצועות

<p>נספח על השעות הנזכרות בדברי חז"ל</p> <p>א. ענינים שבהן נזכרות שעות, וזמנים המוגדרים ב'שעות מזלות'</p> <p>ב. שיטת הרמב"ם וחכמי ספרד בהגדרות השעות</p> <p>ג. התלבטות בעלי התוספות בעירובין בהגדרות השעות</p> <p>ד. הכרעת התוספות בברכות בשאלת השעות</p> <p>ה. הספק בדרך המניין של השעות השוות, והנהגת המהר"ל בזה</p> <p>ו. שיטת בעל תרומת הדשן בחישוב שעות ובחישוב תקופות</p> <p>(א) דרכו של המהרא"י בעניין סוף זמן אכילת חמץ, ובירור דרכו בעניין השעות בכלל</p> <p>(ב) דרכו של המהרא"י בעניין זמני המנחה ופלא המנחה</p> <p>(ג) שיטת המהרא"י לחישוב השעה שהתקופה נפלה בה</p> <p>ז. המנהג לחשוב את זמני התקופה בשעות שוות מתחילת הלילה בדורות מאוחרים</p>	<p>טו. דיני אבל בפורים • טז. מנהג מחצית השקל • יז. מתנות לאביונים • יח. שמחה והתבסמות בפורים • יט. תספורת בתענית אסתר • כ. עיר שאין בה עשרה בני אדם • כא. מחצית השקל לנשים ולעוברים • כב. הקדמת הקריאה לפלא המנחה • כג. פשיטת המגילה כאיגרת וכריכתה בסוף • כד. חזרה כשטעו בקריאה • כה. ברכה על קריאת המגילות חוץ ממגילת אסתר • כו. קטן בקריאת המגילה • כז. הרמת הקול במילים מסוימות בקריאת המגילה • כח. משלוח מנות • כט. סעודה פורים, ואמירת על הנסים • ל. עשיית מלאכה בפורים בשביל שמחת היום • לא. ליל שושן פורים • לב. לשון לועז בקריאת המגילה • לג. י"ד באדר ראשון • לד. שימוש בכלי חמץ לאחר פורים</p>
<p>שסח</p> <p>שע</p> <p>שג</p> <p>שזח</p> <p>שב</p> <p>שצב</p> <p>ת</p> <p>תח</p> <p>תיב</p>	<p>נספחים</p> <p>שסג</p> <p>א. בענין הקדמת תמיד של שחר בערב פסח • ב. בענין טיבול הכורך בחרוסת • ג. בענין אונן בספירת העומר • ד. בענין נטילת ידים ביוכ"פ • ה. בענין שינה בערב סוכות • ו. בענין קידוש בשבת סוכות בבוקר</p>

לקט יושר

[הקדמת הכותב]

התחלתי זה הספר להעתיק ביום שלישי ט' ואדר¹ רכ"ג לפרט, ברוך השם שנתן לי כח לסיימו.²

זה הסדר על הטור אורח חיים³.

ידיך⁴ עשוני ויכונוני הבינני ואלמדה מצוותיך⁵

ויבאוני חסדך ה' תשועתך כאמרתך⁶

סתרי ומגיני אתה לדברך יחלתי⁷

פי פערתי ואשאפה כי למצותיך יאבתי⁸.

בטוב גדא⁹ אתחיל לכתוב הלכות

רחמיך יזכני שלא ימצא בהם שגגות וחטאות

מלא שאלתי ותברכני ברוב ברכות

שורש ההלכות שמעתי אות באות

הבינני הגאון ריש גלותא הזקן מוהר"ר איסרלך בסמיכות

זכותו יזל לעומדים בניסים ונפלאות נוראות.

וקראתי לספר הזה לקט יושר כי ליקטתי ביושר ולא במעל¹⁰ כי כוונתי לשם שמים, וכן

מוכח קצת מתוך הספר מכמה עניינים שכתבתי¹¹.

וגם לא כתבתי בזה הספר לא איסור והיתר מדעת.

יודך וכו'". לא מצאתי דרשה כזאת, אבל במדרש תהילים (בובר) מזמור קיט סע' כד משמע מעין זה. 5 תהילים קיט, עג.

6 שם מא.

7 שם קיד.

8 שם קלא.

9 במזל טוב, עיין סנהדרין כ, א וקה, א ורש"י שם. 10 כוונתו כלפי אלו שגנבו תשובות מרבינו, כמובא בספר בכמה מקומות, ולכן כותב שליכותו שלו נאסף ביושר ולא במעל.

11 כלומר, מזה שציין ליד כל תשובה של רבינו ממי העתיקה, מוכח שכתבה ביושר ולא בגניבה.

1 "ואדר" הוא כינוי לחודש אדר שני, ראה במנהגי מהרי"ל עמ' ה ועמ' תלד, ובמנהגי ר"א טירנא עמ' קסב. ר' יוסף (יוולין) התחיל 'להעתיק' את הספר, היינו לכנס את כל מה שכתב מפסקי רבו והנהגותיו לפי סדר ספר הטורים, כשלוש שנים לאחר פטירת רבינו המהרא"י בשנת ר"כ.

2 ר' יוסף סיים את ספרו זה על אורח חיים בכ"ו אב ר"ל, כפי שהוא מציין בסוף הספר. את חלק יו"ד סיים בא' בתמוז רל"ה.

3 ר"ל שהספר מסודר לפי סדר הטור או"ח. חלק אה"ע וחומ"מ לא הגיעו לידינו, ראה להלן הערה 30.

4 כאן העיר הכותב בצד: "פירוש, אל תקרי ידיך אלא